

UDK: 323.1(497.15)"1836/1849":27-789.32

i 94(497.15)"1836/1849"

Izvorni naučni rad

BOSANSKI FRANJEVCI IZMEĐU GAJA I GARAŠANINA (1836-1849) – SUPROTNOSTI DVIJE NACIONALNE POLITIKE

Bratislav Teinović

Muzej Republike Srpske, Banja Luka, Bosna i Hercegovina

Na temelju postojeće literature i arhivskih izvora iz ličnog fonda Ilije Garašanina u Arhivu Srbije, analizirana je djelatnost srpske nacionalne politike i politike iliraca među bosanskim katolicima tridesetih i četrdesetih godina XIX vijeka. Među mladim franjevcima u Bosni sredinom tridesetih godina javio se veći broj pristalica Ilirskog pokreta Ljudevita Gaja, dok su pojedini pristupili srpskoj političkoj agitaciji Ilije Garašanina. Razmimoilaženja u nacionalnim politikama Beograda i Zagreba prema Bosni odrazila su se sredinom četrdesetih godina sa svim svojim suprotnostima i među bosanskim franjevcima i uopšte među bosanskim katolicima.

Ključne riječi: bosanski franjevci, bosanski katolici, Tomo Kovačević, Ilirski pokret, Srbija, Hrvatska, fra Stjepan Verković, fra Ivan Frano Jukić, Ljudevit Gaj, Ilija Garašanin, Franjo Zah, Ivan Kukuljević-Sakcinski, ban Josip Jelačić

Položaj katoličanstva u Bosni tokom čitave turske vladavine bosansko hercegovački historičar Srećko Džaja nazvao je u naslovu svoga djela nacionalno neemancipovanim, a u jednom od podnaslova i "neetabliranim".¹ Čak i na

¹ Džaja S. M. 1992. 127.

prelazu iz XVIII u XIX vijek bosanski franjevci vjerovali su u moguću restituciju srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva.² U pokretima bosanskih Srba tokom Srpskog ustanka 1804-1813. i otporima muslimanskih begova Porti dvadesetih i početkom tridesetih godina XIX vijeka nacionalna aktivnost bosanskih katolika ograničena je na dva imena: Ivana Kosančića, Karađorđevog saradnika i fra Iliju Starčevića, saradnika Husein-kapetana Gradaševića.

Tridesete i četrdesete godine “vijeka nacionalne borbe”, kako čitavo XIX stoljeće naziva jedan učeni savremenik³, obilježene su u Bosni, prije svega, međusobnom borbom između srpske i ilirske nacionalne ideologije za naklonost kod bosanskih katolika. Iako su za glavni cilj imale nacionalno oslobođenje Bosne i Hercegovine od Turaka, ove dvije politike, od naizgled tijesne saradnje postale su suprotstavljene jedna drugoj tokom unutrašnjeg ideološkog i političkog razvoja. Nacionalni uzlet Srbije od vremena njene ustavne nezavisnosti tridesetih godina i stvaranja mreže nacionalne propagande u susjednim oblastima, naseljenim pravoslavnim srpskim stanovništvom tokom četrdesetih godina XIX vijeka, povukao je u svoje okvire i određeni broj bosanskih franjevaca u Bosni. U isto vrijeme iz Hrvatske su među bosanske franjeve dopirale i prve iskre nacionalnog preporoda Ljudevita Gaja i njegovog Ilirskog pokreta. Dvije nacionalne ideologije, srpska i ilirska, nalazeći uporište u franjevcima, obilježile su u to vrijeme političku istoriju Bosne (i Hercegovine). Pokušaji moguće saradnje izjalovili su se već na početku četrdesetih godina XIX vijeka, dosta prije izbijanja Istočne krize 1875. godine, koju je kao početnu granicu nesporazuma između dvije rivalske nacionalne ideologije postavio srpski historičar Dušan Bataković.⁴

Srpska nacionalna ideologija imala je za cilj, u prvom redu, da obezbijedi blagonaklonost i simpatije za svoje šire planove, prije svega oko stvaranja veće srpske države, u koju bi ulazila Bosna, osim kod pravoslavnog (srpskog) i kod katoličkog stanovništva. Ilirska ideologija, nalazeći od svojih prvih dana pristalice među franjevcima u Bosni željela je, da posredstvom kulturnog okupljanja u svoje okrilje privuče i katoličko stanovništvo slovenskog porijekla na

² Isto. 181.

³ Geršić G. 1879. 97.

⁴ Bataković D. T. 2001. 73.

cjelokupnoj teritoriji Osmanskog carstva. Oko ove politike se u Bosni uplela Austrija, kao zaštitnica katolika, a s njom i Sveta stolica. Prva, srpska ideologija, među katolike širila se teorijom o zajedničkom nacionalnom porijeklu za čiju je osnovu poslužio jezik, kojim su u Bosni govorile sve vjerske grupe. Druga ideologija se među bosanskim katolicima širila sa izrazito političkim predrasudama i to uz pretpostavku o katoličkom stanovništvu kao baštiniku stare srednjovjekovne katoličke bosanske države, čija je vjerska nasljednica bila redodržava Bosna Srebrena, ili, kako je hrvatski historičar Mladen Ančić naziva “Katolička Bosna”, koja se po bitnim karakteristikama razlikovala od “Srpske Bosne”.⁵ Ovo preotimanje za bosanske katolike se u nadolazećem vremenu pretvorilo u pravo takmičenje između dvije nacionalne politike, sa svim međusobnim suprotnostima.

Prve suprotnosti u Bosni oko pozicije katolika javile su se još ranije, i to između Austrije i Srbije, čak i prije pojave ilirske ideologije. Lojalnost bosanskih katolika koincidirala je jasnom i nedvosmislenom podrškom bečkog dvora opstanku Osmanskog carstva. Još od vremena Srpskog ustanka 1804-1813. plan srpske politike predviđao je da u svoje nacionalne okvire, osim pravoslavnog dijela stanovništva pridobije i bosanske katolike. Karađorđe Petrović je u tom cilju njihovom predstavniku Ivanu Kosančiću iz Jajca obećavao neku vrstu političke i vjerske autonomije za bosanske katolike u okviru novoobrazovane srpske države.⁶ Austrija je vrlo uspješno, dijelom diplomatski, a dijelom i preko svojih uhoda na terenu, odvajala katolike od srpskog ustaničkog pokreta. Prostor, koji su u većem broju naseljavali pravoslavni Srbi u zapadnom dijelu Bosne, u Bosanskoj Krajini, austrijska politička kancelarija nazivala je još tada Turskom Hrvatskom, određujući tom terminologijom jasnu putanju njenih geopolitičkih interesa. Ovaj eufemizam bio je toliko raširen da je čak u jednom, svjetski poznatom atlasu ovaj prostor koncem dvadesetih godina XIX vijeka upisan, vjerovatno autorovom greškom, kao Hrvatska.⁷ (bez atributa Turska - B. T.).

⁵ Ančić M. 2003. 312.

⁶ Ekmečić M. 2007. 172.

⁷ Američki kartograf Entoni Finli, iscrtao je 1827. u svom novom atlasu svijeta i kartu evropske Turske (Turkey in Europe), na čijem krajnjem zapadu i Hrvatsku (Croatia), koja se prostire od Une na zapadu do Vrbasa na istoku. Na sjeveru granica joj je Sava, a na jugu obronci

Kada je u okolini Dervente 1834. izbio ustanak pravoslavnih Srba, pod vodstvom popa Jovice Ilića, interes Katoličke crkve bio je da se radi na smirivanju, a ne podizanju svojih vjernika.⁸ Austrija, kao službeni protektor Katoličke crkve u Osmanskom carstvu, otvoreno je pozivala bosanske katolike da se ne pridružuju pravoslavcima. Po svemu sudeći, mimo kontrole Katoličke crkve i pritiska austrijskih pograničnih vlasti, u ustanku popa Ilića učestvovala je i manji broj katolika. Ignjat Alojz Brlić pisao je Vuku Karadžiću da je u tim borbama bilo pobijeno “što hristianah, što katolikah okolo 700 glavah”.⁹ Brlić je bio začetnik saradnje s bosanskim franjevcima, koji su, prema mišljenju hrvatskog historičara Đure Šurmina bili za ilirsku nacionalnu politiku značajni u to vrijeme zbog toga “što je Bosna u svojim fratrima politički bila prije ilirska nego li Dalmacija”.¹⁰

Austrijska vojna komanda iz Slavenskog Broda je 21. marta 1834. godine, uz potpise tri katolička sveštenika, garantovala turskim vlastima lojalnost katolika Bosanske Posavine. Austrijanci su uvjerali Turke, da bosanski katolici nisu stali uz Srbe, koji žele da Bosnom upravlja Srbija.¹¹ Prema informacijama iste komande od narednog dana, među najvažnije razloge neučestvovanja većeg broja katolika u ovom ustanku ubrajaju se odanost Austriji i navodni pismeni pozivi srpskog kneza Miloša Obrenovića upućeni samo pravoslavcima da se podignu na ustanak.¹²

Pukotine među samim bosanskim franjevcima mogle su se nazrijeti u nadolazećem vremenu i one ispočetka imaju širu spoljno-političku pozadinu. Početkom 1836. godine bosanski franjevac fra Petar Marešević izbjavljenje Bosne od turske vlasti vidio je u saradnji sa Rusima smatrajući, kako “onibo jedni jedini osobito Narod Slavonski, brez ikakve razlike zakonah svesardno podpomaxu (...) jabase tvrdo uzdam, dase mi dvoru Russkomu utečsemo”. Njega je, u tom pogledu u Beču savjetovao ruski konzul sljedećim riječima: “nemojte vi

Dinare, između Glamoča, koji je u njenom sastavu, i Livna, iz sastava Hercegovine. Istočno od te Hrvatske je Bosna (Bosnia). Sjeverno od Save je Austrija (Austria). (Finley A. 1827. 50.).

⁸ Popović V. 1949. 91.

⁹ Stojančević V. 1972. 178.

¹⁰ Šurmin Đ. 1904. 74.

¹¹ Ivić A. 1919. 12-13.

¹² Šljivo G. 2006. 261.

misлити shtoste vi Rimskoga zakona, da Dvor che vas Russki zato odbacziti, to nije misлити, viste nash slavinski Narod, viste nasha karv”.¹³

Naziv Turska Hrvatska za Bosansku Krajinu prema austrijskim izvještajima iz 1836. godine postao je više nego uobičajen kancelarijski standard.¹⁴ Turska Hrvatska (do Vrbasa i Jajca)¹⁵ bila je drugo ili novo ime za nekadašnju Jajačku banovinu, koja je u vrijeme Ilirskog pokreta zauzimala posebno mjesto njegove, prema priznanju hrvatskog historičara Ferde Šišića, praktične hrvatske politike.¹⁶

Već sljedeće, 1837. godine, austrijski knez Klemens Meternih imao je u dvojici bosanskih franjevaca sagovornike u vezi s jasnijim austrijskim planovima oko teritorijalnih pretenzija u Bosni. “Devlet i Car izgubiće svoj ugled u Bosni, ako ne sasvim Bosnu. Prije 8. godin, rekao je Meternik dvojici fratara bosanskih: Sretno im je za rukom izašo poso Grecije, nadam se da će i bosanski još bolje”, pisao je fra Blaž Josić iz Kraljeve Sutjeske 13. februara 1845. godine Tomi Kovačeviću u Beogradu, tada već prvom čovjeku Garašaninove konspiracije u Bosni.¹⁷

Katolički prvaci u Bosni svoja prava nastojali su da afirmišu jedino preko legalnih institucija i pravnih mogućnosti, koje su im mogle pružiti jedino kuća Habzburgovaca ili, kako se ističe u jednom izvještaju “samo bog i Franjo”.¹⁸ Nasuprot ovako otvorenom agitovanju za Austriju i njenu protekciju nad katolicima u Bosni, sve više mlađih bosanskih franjevaca toga vremena oduševljavalo se idejom sveslovenskog jedinstva i nacionalne nezavisnosti. Prema svjedočenju jednog od njih, fra Stjepana Verkovića, u samostanu u To-

¹³ Jelenić J. 1913. 77. *Fra Petar Marešević – fra Andriji Kujundžiću*, Kreševo 18. siječnja 1836.

¹⁴ Vidjeti: Izvještaji grofa Lilijenbergera iz Zadra vladi u Beču, od: 25.2.1836; 12.3.1836; 13.4.1836; 24.4.1836; 30.4.1836; 17.6.1836; 21.7.1836; 3.9.1836; 17.9.1836; 9.10.1836; 3.11.1836; 6.11.1836. (Nikolajević D. 1910. 647, 650, 652, 654, 656, 659-660, 663-664, 665-666.).

¹⁵ Jukić I. 1965. 15.

¹⁶ Šišić F. 1937.b. 111.

¹⁷ *Iz rukopisne zbirke Narodne biblioteke NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. 1954. 166. *Fra Blaž Josić - Tomi Kovačeviću*, Kraljeva Sutjeska, 13. II 1845.

¹⁸ Ćurić H. 1955. 182. *Padre Michele Duich di Livno, Ministro Provinciale di Bosna Ottomano Argentina - Giacono Markochia Dottor Emerito in Medicina Prone Colendissimo Travnik*, Sutjeska Li 30. d Aprile 1834.

lisi, kraj Orašja se tridesetih godina XIX vijeka “nije nimalo mislilo o kaluđer-skoj mantiji, nego o ratovanju za kerst častni i slobodu zlatnu”.¹⁹

U savremenoj istoriografiji je i do danas ostala nedovoljno utemeljena teorija, po kojoj su bosanski franjevci kao stanovnici bivše rimske pokrajine Ilirika, kako to tvrde neki savremeni hrvatski historičari, koristili “ilirski kao jedan od naziva za hrvatski jezik”. Ovaj naziv, prema istoj teoriji služio im je da se na jednom širem jugoslovenskom prostoru bave misionarstvom.²⁰ Iako ne treba izgubiti iz vida činjenicu, da su se brojni franjevački novaci iz Bosne na školama u Rimu u XV vijeku nazivali slovenskim imenom (“sclauonie, sla-uoru, Antonio busignaco sclauo”),²¹ a zatim u XVI vijeku i ilirskim (“Illirice nationis, Illyricorum, Stefanuss de Bosna nationis ylrice”),²² to, ipak, ne treba dovoditi u vezu sa značenjem ilirskog imena u XIX vijeku. Ilirska ideologija iz Hrvatske i Slavonije tridesetih godina XIX vijeka prihvatana je kod većine mlađih naraštaja bosanskih franjevaca kao jedina nacionalno-politička ideja. Prije svega, u Bosni ona je ispočetka prepoznavana kao književni, a kasnije kao nacionalno-politički pokret, istina samo kod katolika. Mlađi bosanski franjevci, upućeni više na noviju literaturu, koja im je pristizala iz Hrvatske, mora da su u to vrijeme bili upoznati sa *Disertaciom iliti razgovorima* grofa Janka Draškovića, štampanim u Karlovcu 1832. godine. U njima je ovaj ilirac u granice takozvane Velike Ilirije zajedno sa: Hrvatskom, Slavonijom, Dalmacijom, Vojnom Krajinom i Rijekom, ucrtao i Bosnu.²³ Za Bosnu je grof Drašković mislio, da bi se moglo očekivati “(...) jest opet i još više, ako li s vrimnom Bosna, gdi olike rozgve (mladice – B. T.) naše živoše, s pomoćjum našum u nadre (njedra – B. T.) naše se povratiti; kakvo li to ufanje za naš narod”.²⁴

Bosanski biskup fra Rafael Barišić je u svojoj poznatoj *Spomenici* austrijskom caru Ferdinandu III od 1. maja 1838. godine, osim opširno iznesenih

¹⁹ Jelenić J. 1925. 38-39.

²⁰ Harni S. 2009. 30.

²¹ Črnčić I. 1886. 1-2, 5-6.

²² Isto. 40-41, 45-46.

²³ Hadžijahić M. 1970. 65.

²⁴ Srkulj S. 1910. 150. *Iz brošure grofa Janka Draškovića “Disertacia iliti razgovor, darovan poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših za buduću dietu ugarsku odaslanem, deržan po jednom starom domorodcu kraljevinah ovih 1832”.*

patnji katolika u Bosni, između ostalog podsjetio i na istorijske veze Bosne i vladarskog doma Habzburga. “Sve se ovo sbiva, prejasni Cesare, na granicama Tvoga prostranoga carstva, to se sbiva puku kršćanskom, koji je nekda Tvoga i Tvojih pradjedova znameniti dio carstva sačinjavao”,²⁵ kaže se u Barišićevoj *Spomenici*. Biskup fra Barišić, iako je “u ilirizmu vidio vjersku pogibelj”,²⁶ ipak je priznao da stanje i položaj u kome se nalaze bosanski katolici najbolje poznaju njima bliski Hrvati. “Ovo bi vjerni tvoji podložnici, a naši susjedi, mogli obširnije, ali jače od nas pripoviedati, koji često čujući naše uzdisaje i jauk sgražaju se nad našom žalostnom sudbinom”,²⁷ naveo je biskup fra Barišić. Treba imati u vidu i činjenicu, da ova *Spomenica*, ipak, nije imala nikakve veze s onim što su ilirci smjerali i planirali u istoj godini. Katolička crkva je bila izričito protiv vojnih akcija ili antiturskih pobuna, osuđujući i najmanji pokušaj uvlačenja njenih vjernika u bilo kakve revolucionarne aktivnosti.

Međutim, vremenski vršnjak pomenute Barišićeve *Spomenice*, takozvani *Memorandum* ilirskog vođe Ljudevita Gaja ruskoj vladi, zamišljao je ustanak i na područjima s katoličkom većinom, kojim je Rusija trebala da podrži konačno oslobađanje: Bosne, Turske Hrvatske (Bosanska Krajina – B. T.) i Hercegovine. Gaj je u februaru 1839. poslao špijuna Stefana Herkalovića u Bosnu, koji je među stanovništvom trebao da ispita njegovo nacionalno-političko opredjeljenje.²⁸ Srpski historičar Ljubomir Durković-Jakšić misli da se iza Herkalovićevog putovanja, osim književne, krila i izvjesna “političko-nacionalna akcija”.²⁹ On ponavlja, da je Gajeva djelatnost od prvih dana rada bila u službi bečkog dvora,³⁰ što se ne može ničim dokazati. Te iste godine Ljudevit Gaj sporio se s Vukom Karadžićem oko imena Ilir, jer se Karadžić nije htio odreći srpskog imena,³¹ što je u dobroj mjeri moglo uticati na dalji profil ilirske, odnosno, zasebne profile hrvatske i srpske nacionalne ideologije i među

²⁵ Glavaš R. 1900. 32.

²⁶ Brajković B. 1953. 281.

²⁷ Glavaš R. 1900. 32.

²⁸ Doklešić Lj. 1984. 6-7.

²⁹ Durković-Jakšić Lj. 1970. 113.

³⁰ Durković-Jakšić Lj. 1952/53. 96.

³¹ Popović M. 1973. 100.

bosanskim franjevcima. Svi bosanski franjevci tada su stajali uz Ilirski pokret, a već u maju 1840. knez Meternih bio je obaviješten od biskupa fra Barišića da se u Bosni sprema ustanak mladog katoličkog klera, koji je pristajao uz Gaja i ilirizam.³² Politika ilirica, koji su u Hrvatskoj već oko 1840. godine obrazovali ozbiljnu političku stranku, pored postojećih “umjerene hrvatske” i mađarske, zastupala je ideju da Bosna, uz Srbiju uđe u sastav Austrije, koja bi se nakon toga trebala otarasiti Mađarske.³³ Naravno, ovdje treba voditi računa da je politika ilirizma, prema Šišićevim riječima bila “suštinski hrvatska”, računajući u nadolazećem periodu na “hrvatsko historijsko državno pravo” s konačnim ciljem sabiranja “oko Zagreba hrvatske zemlje i da tako obrazuje oblast, koja će veličinom i snagom svojom uspješno odbijati mađarske nasrtaje”.³⁴

Srpska državna politika polazila je od toga da su u Bosni svi njeni stanovnici Srbi, pa tako i katolici. Ovo shvatanje temeljilo se na ocjenama filološke nauke s početka XIX vijeka, po kojoj su svi Južni Sloveni štokavskog narječja Srbi. I sam ilirski vođa Ljudevit Gaj je u nekima od svojih ranih tekstova iz tridesetih godina o rasporedu hrvatskog stanovništva dovodio u pitanje narodnost bosanskih katolika, smatrajući da je riječ nesumnjivo o Hrvatima, ali koji govore srpskim jezikom. On bosanske katolike nije htio nazivati Slavo-Srbima, kako je to u svojim filološkim raspravama preporučivao Pavle Šafarik, već Srbo-Hrvatima.³⁵ Pet godina kasnije, Gaj je u raspravi *Naš narod* stanovništvo “rimskog zakona u Banjalučkom sandžaku” nazvao “Horvatima”,³⁶ iako je i dalje, govoreći o “horvatskom jeziku” mislio jedino na kajkavsko narječje.³⁷ Ove Gajeve teorije predstavljale su neke od oslonaca za kasnije teze, kao u slučaju hrvatskog historičara Tadije Smičiklase, koji je zastupao mišljenje da su se Hrvati i Srbi, nakon turskih osvajanja i pomijeranja stanovništva toliko izmiješali, konkretno u Bosni, da je među njima bilo teško povući jasne

³² Kecmanović I. 1954. 30.

³³ Šidak J. 1960. 178.

³⁴ Šišić F. 1922. 166.

³⁵ Stančić N. 1985. 90.

³⁶ Stančić N. 1990. 77.

³⁷ Murray Despalatović E. 1973. 114.

etničke granice.³⁸ Zapravo, da nije bilo turskih osvajanja najvjerojatnije bi se pod uticajem dvije nacionalne države, srpske i hrvatske već početkom novog vijeka obrazovala dva nezavisna naroda: Srbi i Hrvati.³⁹ Čekalo se do početka XIX vijeka u koji su Hrvati ušli, kako navodi hrvatski književnik Milan Marjanović kao “socijalno diferenciran narod”, a Srbi kao “nediferenciran” i s “osjećanjem viših potreba”.⁴⁰

Uz sve to, Gajevoj teoriji o konfuznosti narodnog identiteta bosanskih katolika trebalo bi dodati i razne izvještaje srpske provenijencije iz Bosne. Po svome značaju kao politički pamflet posebno se isticao takozvani *Dodatak k srbskim spomenicima ili kratko zemljopisanije o Bosni* iz 1840. godine, autora Pavla Karano Tvrtkovića, inače rođenog Bosanca. Četiri godine prije izrade Garašaninog *Načertanija*, ovaj Bosanac obznanio je srpskoj naučnoj javnosti da su svi “žitelji u Bosni Srbliji (‘Србљи’), no trojkoga vjeroispovjeda-nja, vostočnoga, zapadnoga i mohamedanske vjere”.⁴¹ Osim toga, dvije godine prije *Načertanija*, mladi klerik fra Ivan Frano Jukić priznao je, da u Bosni: “sliedbenici zapadne cerkve, koji pria u narodnosti verlo ozebli biahu, dok sliedbenici istočne cerkve najvećom vatrom narodnosti goriše još od mnogih godinah”.⁴² Ovo je bila dovoljno dobra podloga za nacionalni rad i među katolicima, za koje je Ami Boue 1840. istakao, da Šokcima (“les Schokatz”), kako ih on naziva, za razliku od druga dva bosanska naroda “nedostaje osjećaj narodnosti”.⁴³

Nakon razotkrivanja špijuna Herkalovića 1840. godine, Gaj je u Bosnu poslao novog agenta, sebi odanog političkog saradnika Matiju Mažuranića. Ovaj je “vas prostor izmed Une i Vrbasa” nazvao “dijelom kraljevine Hrvatske, odnosno Turskom Hrvatskom”.⁴⁴ Mažuranić se vrlo brzo uvjerio, da su bosan-

³⁸ Korunić P. 2000. 95.

³⁹ Marjanović M. 1913.b. 523.

⁴⁰ Isto. 525.

⁴¹ Karano Tvrtković P. K. 1840. X. *Dodatak k srbskim spomenicima ili kratko zemljopisanije o Bosni*

⁴² Ćorić B. 1973. 163. *Pisma Ivana Franje Jukića. Fra Ivan Frano Jukić - Stevanu Herkaloviću*, Kraljeva Sutjeska 28. rujna 1843.

⁴³ Boué A. 1840. 83.

⁴⁴ Mažuranić M. 1842. nepaginirano

ski Muslimani “Ilire grčkog i rimskog izpovedanja” nazivali “Vlasima”,⁴⁵ iako je za pravoslavne uobičajeniji naziv bio “Vlah”, a za katolike “Šokac”.⁴⁶ Pravoslavni su katolike nazivali “Šokcima”, a ovi njih “Šijacima”.⁴⁷ On je “Bošnjake turske vjere” razlikovao od “Srbalja”,⁴⁸ jer se “u Bosni Krstjani” nisu smjeli “zvati Bošnjacima”. Odnosno, “kad se reče Bošnjaci: onda Muhamedovci samo sebe razumiu, a Krstjani su samo raja Bošnjačka, a drugčie Vlasi”, saznao je tada Mažuranić.⁴⁹ Od eventualne saradnje između pravoslavnih i katolika nije bilo ni riječi. Za “Krstjane jedne i druge izpoviedi” Mažuranić je uočio, da su bili “i po krvi i po svetoj vjeri prava rodjena bratja”, ali i da su se mrzili, “kao da nikakove svojbine nije bilo među njima”.⁵⁰

Prvi od bosanskih franjevac, zavrbovan od hrvatskih iliraca za agitacioni rad u Bosni krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina bio je fra Stjepan Verković.⁵¹ Dosta kasnije, prema vlastitom priznanju njegov mladalački politički ideal bila je autonomija za Bosnu, kakvu je imala Srbija za vrijeme vladavine kneza Miloša Obrenovića i kneza Aleksandra Karađorđevića.⁵² Ovo je, vjerovatno bio jedan od najvažnijih činilaca u njegovom kasnijem, uz ilirizam, opredjeljivanju i za Srbiju. Verkovićevo šestogodišnje školovanje i studiranje u Zagrebu od 1837. do 1843. pada u vrijeme Barišićeve afere. On je pripadao grupi bosanskih franjevac, koji su se radi političkih pobuda povezali, prvo s ilircima u Zagrebu, a onda i sa predstavnicima poljske političke emigracije u Beogradu, kao i sa srpskim političarima.⁵³ Tokom školovanja u Zagrebu fra Verković je bio aktivan u *Ilirskom narodnom društvu domorodne*

⁴⁵ Isto. 5.

⁴⁶ Isto. 21.

⁴⁷ Isto. 58.

⁴⁸ Isto. 42.

⁴⁹ Isto. 53-54.

⁵⁰ Isto. 58-59.

⁵¹ Doklešić Lj. 1981. 233.

⁵² Jelenić J. 1925. 14. *Stjepan Verković - fra Josipu D. Božiću*, Petrograd 29. (lipnja)/11. srpnja 1887.

⁵³ Doklešić Lj. 1984. 2-3.

mladeži Siemeništa Zagrebskoga,⁵⁴ kada je, kako je priznao, uživao Gajevu blagonaklonost i koji mu je, uz to, već tada zadavao neke političke zadatke.⁵⁵ Mladi klerici na školovanju u Zagrebu donijeli su najvjerovatnije u Bosnu ilirska obilježja u vidu zvijezde i polumjeseca, s kojima su se kitili. Hrvatski historičar, franjevac fra Julijan Jelenić za ovaj grb, koji su ilirci usvojili tvrdi da predstavlja baštinu starog hrvatskog plemstva,⁵⁶ u što je teško povjerovati. Zapravo, mladi bosanski franjevci nosili su ove grbove na fesovima i svečanim odijelima ili srpskim odorama, simbolično ih vezujući za “ilirski narod, koji je živio pod turskom vladom”.⁵⁷

Još jedan od franjevaca koji je bio upleten u mrežu, prvo kratkotrajno ilirske, a potom kroz duže vrijeme srpske agitacije u Bosni bio je Hercegovac fra Bartol Jurić, koji je promijenio ime i prezime u Tomo Kovačević.⁵⁸ Školovao se za katoličkog sveštenika u Kraljevoj Sutjesci, gdje je prijateljevao sa franjevačkim novacima fra Blažom Josićem, fra Martinom Nedićem i fra Stjepanom Verkovićem.⁵⁹ Za razliku od ove trojice, fra Bartola Jurića nije u istoj mjeri uhvatila “ilirska groznica”, već je još kao mladi klerik otišao u Srbiju, prešao na pravoslavlje i bio primljen u srpsku državnu službu. Za vrlo kratko vrijeme Kovačević je postao glavni organizator srpske nacionalne propagande u cijeloj Bosni (i Hercegovini).⁶⁰ Na izgradnju Kovačevićeve srpske nacionalno-političke ideologije u narednom vremenu najviše je uticalo njegovo druženje s peštanskim krugom izrazitih antiliraca Savom Tekelijom i Teodorom Pavlovićem, urednikom beogradskih *Srbskih novina*. S ovom dvojicom i Jovanovićem, famoznim mađarskim trgovcem bosansko-srpskog porijekla, Kovačević je 1840. pripremao pobunu katolika u Vučjak planini, ali je ona bila otkrivena.

⁵⁴ Isto. 4.

⁵⁵ Doklešić Lj. 1981. 237.

⁵⁶ Jelenić J. 1915. 170.

⁵⁷ Ekmečić M. 1989. 418. Međutim, slični znaci vjerske provenijencije nalaze se i na takozvanim srbuljama, pisanim spomenicima pravoslavnih u Bosni. (Živković M. 1885. Prilog k članku, slepa slika 1.)

⁵⁸ Ekmečić M. 2007. 218-219.

⁵⁹ Doklešić Lj. 1981. 233.

⁶⁰ Popović V. 1949. 122.

na.⁶¹ Tada je Kovačević uspio da za politiku srpske vlade pridobije dvojicu drugara iz mladosti, fra Ivana Franu Jukića i fra Blaža Josića, kao i fra Jakova Baltića. Apostolski nuncij iz Beča Altijeri optužio ga je tada, da je u dosluhu sa “rusko – slovensko-ilirskom propagandom (?!)”.⁶² Tomo Kovačević je dosta kasnije (1862.) objašnjavao, da su bosanski fratri bili sve do 1840. pod izrazitim austrijskim uticajem, do vremena kada im je knez Meternih preko fra Ilije Starčevića poručio da se ne nadaju pomoći u borbi protiv turskog nasilja, nego da se, ako im je toliko teško, poturče.⁶³ Početak Kovačevićevog “srpskog djelovanja” može se pratiti od te godine, a i sam Franjo Zah ga je u jednom svome dosta kasnijem izvještaju od 27. aprila 1844. nazvao “starim konspiratorom iz 1840. godine”.⁶⁴

Uz Kovačevića i fra Verkovića, sa srpskom vladom, osim uporedo i s ilircima, u to vrijeme saradivala je oveća grupa bosanskih franjevaca. Među njima isticali su se pored pomenutih fra Josića i fra Jukića, još: fra Filip Pašalić, fra Bono Jurić, fra Martin Nedić, fra Lovro Antun Karaula i fra Avgustin Momčil(n)ović.⁶⁵ Jedan od njih, najvjerojatnije Nedić, pod pseudonimom *Miloe Dobranović Ilir* je u dvanaestom broju *Danice ilirske* objavio svoju pjesmu *Vilam ilirskim*.⁶⁶ Ovu, kao i ostale svoje pjesme, fra Nedić je od prvog dana pisao na “bosanskom narječju ilirskog jezika”.⁶⁷

Banjalučanin fra Ivan F. Jukić bio je, kako to tvrdi istoričar fra Velimir Ilovača, “po obrazovanju prvi među bosanskim franjevcima”.⁶⁸ I on se u pismima

⁶¹ Jelenić J. 1915. 41.

⁶² Stojančević V. 1971. 192.; Ovo previranje u Bosni 1840-ih, imalo je u izvjesnoj mjeri veze s djelatnošću prvog ruskog konzula u Beogradu Gerasima V. Vaščenka, koji je tokom 1839. i 1840. primio nekoliko delegacija bosanskih Srba. Vaščenko se nije mogao odati utisku, kada ga je na lično iznenađenje posjetio kreševski franjevac fra Mato Ćorić, koji je bio razočaran u Austriju, zamolivši konzula za pomoć Rusije oko podizanja ustanka u Bosni. (Ljušić R. 1982/1983. 330-335.)

⁶³ Hadžijahić M. 1966/67. 96.

⁶⁴ Doklešić Lj. 1982. 20.

⁶⁵ Stojančević V. 1970. 577.

⁶⁶ Jelenić J. 1915. 174.

⁶⁷ Grijak Z., Blažević Z. 2012. 49. *Fra Martin Nedić – Ljudevitu Gaju*, u Bosni, dana 12. svibnja 1839.

⁶⁸ Ilovača V. 1935. 225.

Gaju 1838. potpisuje kao *Franjo Ivan Jukić, Ilir iz Bosne*,⁶⁹ dok je svoje sunarodnike nazivao Iliro-Bošnjacima.⁷⁰ Fra Jukić se prvi od mladih franjevaca, već 1841. godine služio Gajevim pravopisom.⁷¹ Za njega se znalo da je 1842. bio u vezi i sa srpskom vladom u Beogradu, kao i da je pripadao grupi franjevaca koja je bila u sukobu s biskupom fra Barišićem.⁷² Ilirštvom se zarazio, kao i ostali bosanski franjevci, tokom školovanja u Zagrebu, gdje je vrlo rano počeo saradivati sa *Danicom ilirskom*. Neuspjela pobuna iz 1840. godine, kada je propao pomenuti plan o podizanju ustanka katolika i pravoslavnih u okolini Travnika pod vođstvom fra Jake Baltića, zatim fra Blaža Josića u okolini Tuzle, a Tome Kovačevića u rodnoj Hercegovini, prema nekima organizovana je lično od Jukića.⁷³ Postoje i indicije da je iza ove neuspjele pobune, koja je trebala u Bosni “da političku revoluciju proizvede,” stajalo nekakvo tajno Društvo.⁷⁴ Fra Jukić se, bez obzira na manje oscilacije prema srpstvu u svome životu nije nikada jasno izjasnio kao Hrvat,⁷⁵ što se ne bi moglo tvrditi za fra Stjepana Verkovića.

Opredjeljujući se za jedinstvenu ilirsku narodnost, mladi bosanski franjevci kao vjesnici nove nacionalne tendencije u Bosni, osim već postojeće turske i srpske, nisu jasno osjećali nacionalne granice između Srba i Hrvata. Na primjer, ljubav prema Vuku S. Karadžiću dovela je kod njih prema srpskom istoričaru književnosti Miodragu Popoviću, do svojevrsnog poistovjećivanja. Ova konstatacija je interesantna i tim prije intrigantna, jer se za franjevačkog kulturnog i nacionalnog patrona Ljudevita Gaja ne bi moglo reći da je bio predmet njihovog obožavanja.⁷⁶ Osim Vukovom, oni su se nadahnjivali i Gajevom literaturom, koji je, kako naglašava američka istoričarka Elinor Ma-

⁶⁹ Jelenić J. 1915. 175.

⁷⁰ Ćorić B. 1973. 31.

⁷¹ Isto. 17.

⁷² Stojančević V. 1971. 193-194.

⁷³ Divić M. 1936. 294-295.

⁷⁴ “Bosna, Buna u Bosni, Iz Galca 17. lipnja (Jun.) pišu”. *Ilirske narodne novine, br. 57, tečaj VI*, 18.7.1840.

⁷⁵ Harni S. 2009. 45.

⁷⁶ Popović M. 1973. 95.

rej Despalatović, iako nije bio politički teoretičar, svakako uticao na njihovo narodno osjećanje. Pogotovo, kada ih je u svojim tekstovima podsjećao da su Hrvati postojali i prije hrišćanstva, kao i na potrebu za tolerantnijim odnosom prema pravoslavcima, kada ih je pozivao na vjersku trpeljivost.⁷⁷ Gajev pristup nacionalnom problemu bosanskih franjevaca dobio je novu dimenziju kada on više ne zastupa tezu o tome da su Hrvati jedino stanovnici kraljevine Hrvatske, kako je nazivao Trojednu kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, nego da su to i stanovnici nekadašnje srednjovjekovne Hrvatske, zapravo svi Južni Sloveni katoličke vjeroispovjesti, novog književnog jezika, štokavskog narječja.⁷⁸

Biskup fra Barišić nastavio je sa svojim antilirskim aktivnostima i u narednom periodu. Optužujući mlade bosanske klerike da su se tokom školovanja u Mađarskoj zadobili idejom liberalizma, kao i da su raznoseći Gajeve slike ovoga pozdravljali kao oslobodioca Bosne, njegova akcija kod bosanskog vezira i bečke vlade bila je više nego uspješna.⁷⁹ Povezanost fra Barišića s bečkim dvorom naročito je došla do izražaja početkom četrdesetih godina, za vrijeme njegovog otvorenog sukoba sa Provincijom Bosnom Srebrenom. Fra Barišić je sumnjičio vođe iliraca, u prvom redu grofa Janka Draškovića i Ljudevita Gaja za rusofilstvo, oštro istupajući protiv cjelokupnog Ilirskog pokreta.⁸⁰ Biskup fra Barišić je sredinom januara 1841. optužio mlade bosanske klerike pred Kongregacijom za propagandu vjere u Rimu, da “rade na tome, kako bi potpali pod ruskog cara šizmatika”.⁸¹ Optuživao je, takođe, u Vatikanu kod pape mlade bosanske franjevce i da su “pokvarerni i razuzdani”, sumnjičeći ih u samoj katoličkoj vjeri.⁸² U Beču je bosanske franjevce sumnjičio za urotu, kojom bi uz pomoć Gaja u Bosni podigli ustanak za osnivanje takozvanog Ilirskog kraljevstva.⁸³ Iste godine bosanski redodržavnik i franjevac fra Stjepo Marija-

⁷⁷ Murray Despalatović E. 1973. 114.

⁷⁸ Isto. 121.

⁷⁹ Jelenić J. 1915. 182.

⁸⁰ Vrdoljak B. M. 2005. 68.

⁸¹ Drljić R. 1940. 18.

⁸² Glavaš R. 1900. 32.

⁸³ Jelenić J. 1915. 47.

nović optužen je od bečke vlade da s nekim od franjevaca priprema bunu u Bosni, kao i da je urednika zagrebačkih novina Ljudevita Gaja pozdravio kao oslobodioca i poglavicu čitave akcije.⁸⁴

Razdor na vjerskoj osnovi, što se može faktografski i argumentovano pratiti, od 1841. godine sve više je pravila izdvojena hrvatska nacionalno-politička agitacija. Početkom četrdesetih godina pojavio se veći broj novouspostavljenih teorija o hrvatskoj zemlji Bosni. Ideolog ove ideje bio je Ivan Kukuljević-Sakcinski, rođeni Varaždinac bosanskog porijekla,⁸⁵ pristalica Ilirskog pokreta koji je, konkretno za Tursku Hrvatsku tvrdio da treba biti pripojena Hrvatskoj. Začetak hrvatske nacionalno-političke ideologije u Bosni hrvatski historičar Marin Knezović vidi upravo u Kukuljevićevim radovima, objavljivanim tih godina u zagrebačkoj *Danici*. U jednom od njih 13. novembra 1841. predlagao je, da “područje Bosne (i Hercegovine) treba tražiti u stanu Horvata, Dalmatina”.⁸⁶

Jači hrvatski nacionalno-politički kurs među bosanskim franjevcima osjetio se prvo na književnom polju. Na jednoj pjesmi mladog franjevca iz Tolise fra Martina Nedića zapažene su u toj godini izmjene, koje je cenzurisala zagrebačka urednička redakcija. Tada je Nedićeva *Zlatokosa* preimenovana u *Hrvatkinju*.⁸⁷ Sakcinski je 1842. u raspravi *Die Nationalität in Kroatien und Slawonien* priznao, kako “mi ne poričemo da k tomu neki naši rodoljubi bacaju poglede pune čežnje preko turske linije kordona, na područja gdje propadaju plemeniti dijelovi njihova tijela, gdje žive njihova braća po rodu i jeziku, gdje sinovi jedne majke već stoljećima stenju u sramotnom ropstvu; gdje su kršćanske zemlje koje su nekoć s nama bile tako usko povezane (...)”.⁸⁸ Iliri su, po Kukuljeviću-Sakcinskom svi južni Sloveni, koji bi pod Turcima trebalo sami da se podignu i udruže, budući da im to sa strane niko ne može donijeti. On je u svojim *Pripovestima* iz 1842. isticao, kako turski Sloveni, u koje

⁸⁴ Isto. 181.

⁸⁵ Mirković S. 1861. 2.; Kao što je u prošlosti Šumadija naseljavana Hercegovcima, tako je gornja Hrvatska naseljavana bosanskim katolicima, zbog čega je određen broj zagorskih hrvatskih plemića bio bosanskog porijekla. (Marjanović M. 1913.a. 355.).

⁸⁶ Knezović M. 2001. 214-215.

⁸⁷ Drljić R. 1940. 63.

⁸⁸ Novak K. 2008. 170.

nije ubrajao Srbe (iz Srbije – B. T.), ne mogu, prije svega zbog međusobnog razdora odgovoriti na jedan uzvišeniji zadatak oko jedinstva svih potomaka Velike Ilirije, kojoj sami pripadaju. On je u tom smislu posebno mislio na Ilire u zapadnom dijelu Bosne odnosno Bosanske Krajine, koju u svojim radovima konstantno naziva Turskom Hrvatskom, razlikujući je od ostale Bosne, Turske Dalmacije i Hercegovine. Stanovnike Turske Hrvatske u *Die Nationalität* smatrao je, ne samo braćom po porijeklu i srodstvu, nego i prema vezama utemeljenim hrvatskim historijskim pravom, pogotovo kada ističe, kako su “sa njima Hrvati nekada bili usko povezani, plemstvo je tu imalo svoje posjede, pa i sam se kralj svečano obavezao na njihov povratak”.⁸⁹ Baron Metel Ožegović, također Gajev pristalica, u svom famoznom “Varaždinskom Memorandumu” iz iste godine se jednako kao i Sakcinski pozivao na “pravo sv. krune” na Tursku Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, a koje su “nesgodom vremena nam otet(e) i u rukuh nevjernika do danas ostavljen(e)”.⁹⁰

Srbi u Bosni, koji su svoju nacionalnu svijest izgradili dosta ranije,⁹¹ odbacivali su početkom 40-ih bilo kakvu pomisao o prihvatanju ilirske nacionalne ideje. Pogotovo je u tom pogledu kod pravoslavnog stanovništva prednjačio obrazovaniji sloj, u prvom redu trgovci, učitelji i sveštenici. Neki od njih bili su već 1842. i pretplatnici na *Srbske Novine* i *List* istaknutog srpskog antiilirca Teodora Pavlovića.⁹² On je u svojim tekstovima dosta ranije postao zapažen po principijelnim obrazlaganjima štetnosti, koju je proizvodila ilirska ideologija, ne samo pravoslavnima nego i katolicima “Čudo je”, tvrdi Pavlović, “zaista da braća naša u Bosni živeći Srbliji rimskoga zakona neće da se zovu Srblijima, a i jezik srpski govore i podreklo i koleno svoje srpsko priznaju, i slogi i jedinstvo i književstvo žele. Dalje, Ilir nije naša riječ, nego latinska kojom su oni u svom jeziku nazivali one Srbe i Hrvate, koji su u njenoj nekadašnjoj provinciji Ilirikumu živjeli (...) ime Ilir nigda u srce ni Hrvata ni Srbalja ukoreniti se ne može. Dalmaciji, Slavoniji, Crnoj Gori, Bosni, Ercegovini (...) ili ma gdi žive-

⁸⁹ Knezović M. 2001. 213-214.

⁹⁰ Stehlík P. 2012. 54.

⁹¹ Stančić N. 1972/73. 169.

⁹² Krestić P. V. 2007. 18.

ćeg, ni jedan nigda neće reći da je on Ilir”,⁹³ pisao je Pavlović. Na takozvanu neilirsku orijentaciju pravoslavnih Srba u Bosni, kako je istaknuto na jednom mjestu prije stotinjak godina, uticala je više od svega “razglašenost imena srpskog, koje se istorijskom slavnom uspomenom, a naročito oslobođenjem Srbije, prekućem srpske književnosti, ljepotom srpskog jezika i pjesmama raznijelo po svekolikoj Evropi”.⁹⁴ Takođe, tragove razvoju bilo kakvog autonomaškog bošnjačkog identiteta kod pravoslavnih u Bosni, istorijska nauka do danas nije uspjela da prepozna.⁹⁵ Franjo Zah je u svojim zabilježkama četrdesetih godina razlikovao Srbe u Bosni (“Serbes de la Bosnie”)⁹⁶ od katolika u Bosni (“les catholiques”) i domaćih bošnjačkih muslimana (“les Bosniaques musulmans”).⁹⁷ Istina je i to, da ih je Zah sve zajedno nazivao jednim imenom – “turski Sloveni” (“les Slaves turcs”).⁹⁸

Fra Ivan F. Jukić proputovao je 1842. i 1843. godine Bosnu uzduž i poprijeko, s ciljem da upozna njene narode i njihove običaje. Hrišćane je zatekao u velikom neznanju. Katolici su bili bez neke jasne vlastite nacionalne predstave, kao i što su među pravoslavcima samo rijetki znali, da riječ “Srb” zamijenjuje riječ “Rišćanin”.⁹⁹ Katolici u Bosni su sami sebe nazivali “Šokcima”,¹⁰⁰ “Kršćanima” i “Madžarima”,¹⁰¹ za razliku od “Hrvaćana” koji su se, kako je fra Jukić mogao da čuje tek nedavno naselili u Usori.¹⁰²

Fra Jukić je prvi bosanski franjevac koji je predosjetio razdor i suprotnosti između dvije nacionalne politike, naglašavajući “da se za srieću naroda Bosanskoga mlogi domorodac zauzeo verlo mi je drago, al me briga tare, imajuli oni medju sobom porazumljenje – je li jedan plan? da neće Serbljin jedno, Horvat

⁹³ Isto. 86-90.

⁹⁴ Petranović D. 1909. 226.

⁹⁵ Juzbašić Dž. 2001. 197-198.

⁹⁶ Žáček V. 1973. 141.

⁹⁷ Isto. 143.

⁹⁸ Isto. 141.

⁹⁹ Jukić I. F. 1953. 69.

¹⁰⁰ Isto. 65.

¹⁰¹ Isto. 95.

¹⁰² Isto. 65.

drugo? (...)”. On izražava najiskreniju želju, “kako medju Horvati i Serblji tako i medju riščani i kerščani odmah u početku neka bude porazumljenje drugojačie moglo bi se dogoditi da svit ode na dvi partaje: Serbsku i Horvatsku”.¹⁰³ Fra Jukić je u jednom svom radu iz 1842. (*Samo za sada*, Zagreb 25. kolovoza) negodovao na konstataciju Dimitrija Tirola, da bi se bosanski bukvari trebali zvati “Serbskim kirilovskima”, budući da su Bošnjaci ustvari Srbi i da se tako nazivaju po teritoriji na kojoj žive. On se najiskrenije čudio i pitao, kako uopšte ne zna “ko je kazo g. Tirolu da su Bošnjaci Srbi!? I da se samo ondak Bošnjacima nazivlju, kad hoće pokazati, da su iz Bosne?! pridodavajući svagda svoje narodno-srbsko ime?! (...) Bošnjaci su dosad bili ne samo u zemljopisnom smislu, već i u rodoslovnom: *pravi Bošnjaci!*”,¹⁰⁴ tvrdio je tada fra Jukić. Po njemu, bosanski katolici nisu Srbi, a pogotovo to nisu mogli biti franjevci. Hrvatski historičar Ivo Banac smatra kako je fra Jukić, krijući se iza pseudonima Pravoljub napisao brojne članke u odbranu kulturne baštine “ilira zapadne crkve”, prije svega od srpskog svojatanja.¹⁰⁵

Fra Jukić se, takođe, usprotivio i novotariji, da se “Serbljem” nazivaju i, kako ih je deklarirao, “Iliri iztočnog vjeroizpovedanja”. Smatrao je apsolutno neutemeljenim, da se pravoslavni u Bosni nazivaju Srbima, budući da je to ime i među njima samima bilo slabo poznato.¹⁰⁶ Po fra Jukiću, bosanski katolici nisu bili ni Hrvati. Naročito se to odnosilo na katolike u Bosanskoj Krajini, koji prema Jukićevom svjedočanstvu iz 1843. godine “od Hãrvatah neznaju nit imena”.¹⁰⁷ Kada sve rodoljubive pisce poziva na osnivanje književnog društva *Kolo Bosansko*, fra Jukić mladež Ilirsko-Bosansku,¹⁰⁸ kako je naziva, ne doživljava kao izdvojeno hrvatsku ili srpsku, već kao domaću bosansku u okvirima jedne šire ilirske i južnoslovenske zajednice. Jukić je

¹⁰³ Ćorić B. 1973. 163. *Pisma Ivana Franje Jukića. Fra Ivan Frano Jukić - Stevanu Herkaloviću*, Kraljeva Sutjeska 28. rujna 1843.

¹⁰⁴ Ćorić B. 1973. 85-86.

¹⁰⁵ Banac I. 1982. 184.

¹⁰⁶ Isto. 189.

¹⁰⁷ Ćorić B. 1973. 94.

¹⁰⁸ Isto. 121.

zastupnik takozvane “bosanske nacionalne orijentacije”,¹⁰⁹ u vremenu, koje je hrvatski historičar Ferdo Šišić ocijenio razvojnom etapom u kojoj su Hrvati označavali, još uvijek samo stanovnike “uže geografske Hrvatske” i kada “nacionalnog hrvatstva” nije ni bilo. Takođe, po Šišiću “ime Srbin – izvan granica Srbije” označavalo je “u prvom redu čovjeka pravoslavnog zakona”.¹¹⁰ Saradnja jednih i drugih oko Jukićevog zamišljenog cilja za stvaranje osnova neophodnih za obrazovanje zajednice Južnih Slovena nisu bile ni izbliza sazrele. To se pogotovo odnosi na područje Hercegovine u čijim se zabitima mladi ilirac, bosanski franjevac fra Grgo Martić osvjedočio u nepodnošljivost mržnje između pravoslavnih i katolika, koji jedni sa drugim “iz nenavisti ni jesti zajedno neće”.¹¹¹

Dalja borba za pridobijanje katoličkog klera u Bosni i time cjelokupnog katoličkog stanovništva sastojala se u tome, što se jedan dio franjevaca i dalje opredjeljivao prema Zagrebu, a drugi, predvođen Tomom Kovačevićem ostao je da služi Beogradu i ministru unutrašnjih poslova Iliji Garašaninu. Zadobijajući naklonost od glavnog zapovjednika u Hrvatskoj, ilirca grofa Alberta Nižana (Nugent), tako što im je ovaj ljeta 1842. poklonio svoju tvrđavu u Dubovcu, u gornjem Karlovcu, za sjemenište,¹¹² započela je ova utrka ili bolje rečeno, sve više su postala uočljivija suprostavljanja između dvije nacionalne politike. Fra Grgo Martić je u slavu grofa Nižana napisao jednu pjesmu zahvalnicu.¹¹³ U *Danici* su se 1842. počeli pojavljivati tekstovi, koji su smatrali krajnje neprihvatljivim, što Srbi svojataju ćirilicu, zatim što istočnu pravoslavnu vjeru nazivaju srpskom vjerom, što zajednički jezik smatraju opšte srpskim, a sve južne Slovene drže za Srbe.¹¹⁴ Praktično, sve do 1843. godine još uvijek su postojale kakve-takve šanse za mogući dalji zajednički rad ove dvije nacionalne agitacije u Bosni. Osim ideje, da se u Sarajevu otvori

¹⁰⁹ Kruševac 1957. 42.

¹¹⁰ Šišić F. 1922. 122.

¹¹¹ Martić G. 1956. 34.

¹¹² “Bosna i Hercegovina. Iz Sarajeva (Jun.)”. *Ilirske narodne novine, Broj. 67, Tečaj VIII*, 20.8.1842.

¹¹³ Šurmin Đ. 1904. 269.

¹¹⁴ Isto. 280.

štampanja, ozbiljno se razmišljalo i o tome da se za mlade bosanske katolike i pravoslavne podigne jedno visoko učilište (“collegium“) s većim brojem nauka, koje bi se učile u narodnom jeziku.¹¹⁵ Za njegovo podizanje bosanski franjevci su uzaludno tražili novčanu pomoć, jednako od Beograda i Zagreba.¹¹⁶

U Habzburškoj monarhiji je početkom 1843. zabranjeno ilirsko ime, zbog čega se sa hrvatske strane počelo s traženjem novih puteva nacionalne agitacije, pogotovo u Bosni i Hercegovini. Ovo je za Hrvate u pogledu Bosne bilo dosta izazovnije tim prije, jer je zabrana ilirskog imena proisticala iz pritužbi Porte, kako ističe hrvatski historičar Ferdo Šišić “na ilirsku agitaciju među bosanskim katolicima”.¹¹⁷ Osim ovoga, drugi razlog bio je zbog straha Rusije, da bi Srbija i Srbi eventualnim prihvatanjem ilirske ideologije mogli potpasti pod uticaj bečkog dvora. Navodno, Rusi su preko svoga poslanika u Beču vršili pritisak na njegovog turskog kolegu, da zbog čisto političkih razloga traži zabranu ilirskog imena.¹¹⁸

Prema jednoj Zahovoj ocjeni od decembra 1843. godine, Hrvati su smatrali da će svoje konačno ujedinjenje ostvariti tek zadobijanjem “oslonca u Bosni”.¹¹⁹ U ilirskom časopisu *Kolo* za 1843. godinu Stanko Vraz, Gajev prvi saradnik i Jukićev čest korespondent zabilježio je: “Ja dakle ovdě (u Bosni – B. T.) kao filolog negovorim ni o Hãrvatih štokavcih, koje porad sličnosti jezika brojim k Sãrbljem (...)”, te, kako hrvatsko ime “(...) vlada i po jednoj strani Bosne”.¹²⁰

Gaj, koga je 1843. godine Jan Kolar javno nazvao “hrvatskim svjetlo-nošom”,¹²¹ cjelokupno provođenje tajne političke akcije u Bosni povjerio je grofu Nižanu. Ovaj je do kraja iste godine više puta slao svoje ljude u Bosnu, od čega najviše Verkovića.¹²² Tokom svoje agenture po Bosni 1843. godine

¹¹⁵ Hadžijahić M. 1966/67. 91.

¹¹⁶ Šurmin Đ. 1904. 284.

¹¹⁷ Šišić F. 1916. 292.

¹¹⁸ Šurmin Đ. 1904. 237.

¹¹⁹ Doklešić Lj. 1982. 28.

¹²⁰ Vraz S. 1843. 31.

¹²¹ Šidak J. 1973. 8.

¹²² Doklešić Lj. 1984. 7-8.

Verković nije imao zadatak da u Bosni podiže ustanak. Zapravo, prava istina je bila da se grof Nižan nije namjeravao postaviti na čelo pobune, jer on uopšte nije ni želio da se Bosna odcjepi od Osmanskog carstva, već je, po navodima Verkovića, radio da ona političkim putem izdejstvuje autonomiju. Nešto kasnije, Verković se u službi iliraca susreo u Beogradu sa Jankom Šafarikom, Tomom Kovačevićem i Stefanom Herkalovićem okupljenima oko Franje Zaha.¹²³ Verković je tom prilikom lično Zahu prenio osnovne planove i političke ideje Ljudevita Gaja. Objasnio mu je da hrvatski rodoljubi (“les patriotes croates”) austrijskoj vladi lažno prikazuju kako bi Bosna trebalo da bude u sastavu Austrije, iako to nije bila želja Bosanaca. Prava želja Gajeve ilirske družine bila je borba za autonomiju Bosne, kojom bi upravljala domaća vlada i potpuno ravnopravno bosanski službenici svih vjera. Verković je Zahu tada otkrio i imena bosanskih franjevac koji bi mogli biti od povjerenja u Bosni, od kojih su se izdvajali: župnik u Tolisi fra Ilija Starčević, župnik u Breški (blizu Tuzle) fra Stjepan Mikić, fra Ivan Frano Jukić iz Fojnice i fra Luka Dropulić iz Kreševa. Presudno u Zahovoj instrukciji od 23. novembra 1843. za dalju agitaciju u Bosni bilo je da su ovi ljudi oslonac trebalo da traže samo u Srbiji, kao i da na početku istupaju samo za odvojenu i nacionalnu administraciju pravoslavnih i katolika, bez isključenja bosanskih Muslimana. U političkim težnjama Verković i franjevci trebalo je po Zahu i srpskoj vladi, da se bore za poziciju Bosne koju je Srbija izborila kod Porte, kao i da traže zaštitu od Francuske, a nikako Rusije ili Austrije.¹²⁴

U Jukićevom pismenom obraćanju Herkaloviću iz septembra 1843. već se osjetila njegova izvjesna kolebljivost između Beograda i Zagreba. Fra Jukića je tada, a i kasnije, u njegovom radu karakterisalo nepristupanje nijednoj nacionalnoj politici. On je bio za jednu autohtonu politiku, tada bosansku ili bošnjačku, koja će se u budućnosti nazivati jugoslovenska. Bez svake sumnje, Jukić se i dalje iskreno radovao vijestima o patriotizmu Ilije Garašanina, koje mu je iz Beograda donosio Kovačević, pogotovo što su mu, kako je naveo “sva tersenja slavnih Horvatah dobro poznata”.¹²⁵ Štaviše, sve do toga vremena fra

¹²³ Isto. 10-11.

¹²⁴ Isto. 12-13.

¹²⁵ Ćorić B. 1973. 162. *Pisma Ivana Franje Jukića. Fra Ivan Frano Jukić - Stevanu Herkaloviću*, Kraljeva Sutjeska, 28. rujna 1843.

Jukić je neskriveno isticao, kako “u dičnom Garašaninu imamo (bosanski franjevci – B. T.) istinskog rodoljuba”.¹²⁶ On je 28. septembra 1843. preko Stanka Vraza, vrlo srdačno pozdravio tri prva “iliroslava”, kako je nazvao: Ljudevita Gaja, Vjekoslava Babukića i Ivana Kukuljevića Sakcinskog.¹²⁷ Za razliku od fra Jukića, fra Blaž Josić u to vrijeme nije bio nimalo neodlučan. On je i dalje vjerovao Srbima i Kovačeviću, preko koga je početkom novembra 1843. pozdravljao “svu bratju srbsku (...) i svu bratju koja slogom dišu i nas se tužne bratje opominju”.¹²⁸ Sličnim tonom, obratio se fra Josić polovinom decembra iste godine ponovo Kovačeviću pozdravljajući preko njega “svu jednomisleću bratju Srbije, (...) osobito G. Šafarika i Popovića”.¹²⁹ Fra Josić je Ilire u potpunosti poistovjetio sa Srbima, pogotovo nakon što je izbacio parolu: “Illyrus anne forem? Sërbne vocandus ero”?¹³⁰ Osim fra Josića, srpskom opredjeljenju nesumnjivo je ostao privržen i fra Augustin Momčin(l)ović iz Kreševa, koji je krajem septembra 1843. pisao Iliji Garašaninu, kako mu i dalje ostaje “odani sluga i prijatelj”.¹³¹

Nakon posjete Beogradu, Verković je sa Gajem i grofom Nižanom ostao i dalje u prepisci. Pored Kovačevića i Verkovića, treća važna ličnost za povezivanje srpske vlade i iliraca bio je zemunski župnik fra Stjepan Marjanović. Na proljeće 1844. prestale su sve Nižanove instrukcije Verkoviću za dalju nacionalnu agitaciju u Bosni. Šta je uzrokovalo nagli prekid vođenja konspirativne politike Gajevog kruga u Bosni ostalo je u istorijskoj nauci nepoznato¹³² i može samo da se nagađa. Strah, da bosanski franjevci i katoličko stanovništvo ne bude izgubljeno za neko buduće, po hrvatsku nacionalnu politiku, povoljnije vrijeme rastao je osim kod Austrije i kod hrvatskih iliraca. Oni su neosporno

¹²⁶ Mekenzi D. 1987. 220.

¹²⁷ Ćorić B. 1973. 155. *Pisma Ivana Franje Jukića. Fra Ivan Frano Jukić - Stanku Vrazu*, Kraljeva Sutjeska 28. rujna 1843.

¹²⁸ *Iz rukopisne zbirke Narodne biblioteke NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. 1954. 149. *Fra Blaž Josić - Tomi Kovačeviću*, Kraljeva Sutjeska, 4. XI 1843.

¹²⁹ Isto. 150. *Isti - istom*, Isto, 16. XII 1843.

¹³⁰ Jelenić J. 1915. 532.

¹³¹ Arhiv Srbije, fond Ilije Garašanina 1819-1874. (AS IG 1819-1874), *Cvetkoslav Augustin Momčilović - Iliji Garašaninu*, Kreševo, 28. septembra 1843, br. 151, l. 2, br. dok. 100.

¹³² Doklešić Lj. 1984. 14-15.

imali udjela u izradi *Načertanija*, da bi se u godini njegovog nastanka povukli gotovo na pozicije koje je zastupala ranija austrijska politika. S druge strane, u srpskoj štampi, kao i u srpskoj naučnoj literaturi, pojavili su se antiilirski i anti-hrvatski stavovi. Justin Mihailović, autor knjige *Iliri i Srbi* iz 1843. godine negirao je Hrvatima narodnost, ističući kako od Pešte do Jadranskog mora (između je Bosna i Hercegovina – B. T.) ne postoji nijedan drugi narod, osim Srba.¹³³

Godina 1844. može se smatrati sudbonosnom i presudnom u daljem opredjeljenju većine bosanskih franjevaca prema Zagrebu i u njihovom odvajanju od Beograda. U tom prelomnom momentu, kada je Austrija sve više radila na dezavuzaciji bilo kakvih naznaka, po kojima bi bosanski franjevci mogli pasti u zamku Garašaninove i Zahove srpske nacionalne konspiracije u Bosni, Verković se opredijelio za ideale iz rane mladosti i Ljudevita Gaja. Navodno, negdje u to vrijeme on je dosta jasnije iznio svoje političko opredjeljenje, doslovno rekavši: “Ja nisam Šumadinac, već Zagrebac”.¹³⁴ Izgleda da su se Hrvati početkom 1844. godine, bar formalno odrekli ilirskog imena, što je 5. marta iste godine grof Nižan i lično priznao srpskom knezu Aleksandru.¹³⁵

Proaktivnija nacionalna politika iliraca u to vrijeme bila je bosanskim franjevcima privlačnija od konzervativne politike srpske vlade. Već u januaru 1844. godine Zah je dobio informaciju od fra Filipa Pašalića, da u Vojnoj Krajinu ima visokih oficira koji misle da mogu “spasiti budućnost svoje domovine (Hrvatske – B. T.) jedino ujedinjenjem sa Bosnom”.¹³⁶ Iste godine, vjerovatno po naređenju načelnika za prosvjetu vlade srpske kneževine Jovana Sterije Popovića, inače protivnika ilirsko-srpskog saveza, vladina cenzura zabranila je da se u *Novinama serbskim* i dalje piše “novim, rogotatnim i tako nazvanim ilirskim rečima”. U blisku vrijeme *Podunavka* je prestala da objavljuje *Književstvo ilirsko* od fra Jukića, koji je na sve to rezignirano izjavio: “Kad smo nad jamom propasti bili, evo iznenada sinu Danica sa zapada”.¹³⁷

¹³³ Popović M. 1973. 103.

¹³⁴ Deželić st. V. 1925. 208.

¹³⁵ Durković-Jakšić Lj. 1970. 120.

¹³⁶ Doklešić Lj. 1982. 28-29.

¹³⁷ Popović M. 1973. 103.

Fra Pašalić, koji je nešto prije 1844. u Beogradu zajedno s pomenutim fra Stjepanom Marjanovićem bio član novoosnovanog *Tajnog demokratskog panslavističkog kluba*,¹³⁸ početkom 1844. je još uvijek ideopoklonik Garašanina, Simića, Zaha i Šafarika, koje često pozdravlja putem svojih pisama.¹³⁹ Za fra Josića se to može jasnije tvrditi i kasnije, kada krajem septembra iste godine piše Kovačeviću, kako “prikazat pak ponizno moreš i svoj gospodi tude: da je sva naša strana koja je Provinciju branila odredila utočišće u Srbiji tražiti (...)”.¹⁴⁰

Dalje odvajanje bosanskih franjevaca od Beograda, išlo je na dva kolo-sjeka, starim austrijskim i novim hrvatskim, a sve uz pomoć srpskog konzervativnog i antilirskog. Austrija je i dalje pratila pokrete bosanskih katolika i u tom cilju knez Meternih poslao je dr. Dimitrija Atanaskovića da upozna i ocjeni političke prilike u Bosni. Njegov glavni zadatak bio je da se što bolje upozna sa bosanskim franjevcima, kao nesumnjivim i legitimnim duhovnim pastirima bosanskih katolika,¹⁴¹ za koje se već duže vrijeme znalo da su postali “buntovnici sa idejom šizme”. (“Dass die rebellischen Franziskaner mit dem Gedanken eines Schismas umgehen.”).¹⁴²

Diferencijacija bosanskih franjevaca, koja je izazvana zahlađenjem nacionalno-političkih odnosa između Zagreba i Beograda, dodatno je podgrijavała austrijska politika, čije je “praviteljstvo poslalo g. bivšeg vašeg konzula (u Beogradu – B. T.) Atanackovića amo u Bosnu da uvede biskupa Barišića ol nasilu oli, po običaju austrijskom, na privaru. Ama fratri bosanski nit se boje njezine sile nit privare, pak su se Atanackoviću čvrsto oprli i u Beč na Meternika protestaciju poslali, jerbo se Austrija ne bi ni imala u to stavljati budući da je Bosna Kraljevstvo na nju ne spadajuće. Zato ni pravo nejma zapovidat jim, (...) fratri gotovi su pogubiti prija glave nego ga međuse pustiti”¹⁴³ ocjena

¹³⁸ Stojančević V. 1972. 175.

¹³⁹ *Iz rukopisne zbirke Narodne biblioteke NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. 1954. 159. *Fra Filip Pašalić - Stefanu Herkaloviću*, Fojnica, 31. II 1844.

¹⁴⁰ Isto. 163. *Fra Blaž Josić - Tomi Kovačeviću*, Kraljeva Sutjeska, 20. IX 1844.

¹⁴¹ Šišić F. 1938. 1-2. *Fürst Klemens von Metternich - dr. Dimitriju Atanackoviću*, Wien, 17. April 1844.

¹⁴² Isto. 4. *Gen. Consul dr. Dimitrije Atanacković - Fürst Klemens von Metternich*, Travnik, am 20. Juni 1844.

¹⁴³ *Iz rukopisne zbirke Narodne biblioteke NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. 1954. 157. *Net-*

je nekog franjevacu, skrivenog iza jednog simpatičnog pseudonima. Prilikom prvih susreta sa bosanskim franjevcima, dr. Atanaskoviću je posebno fra Ivan Jukić zvučao kao “revolucionar i bezvjernik” (“revolutionär und irreligiös“). Između ostalog, on mu je rekao, kako će radije biti krojač u Beogradu (“dass er lieber Schneidermeister in Belgrad werden ...“), nego za biskupa priznati fra Barišića.¹⁴⁴ Za osnovano se može smatrati, da je fra Jukić za svoj sve manje skrivani antiklerikalizam trebao u prvom redu zahvaliti ilirskom prvaku Stan-ku Vrazu. Srpski istoričar Kosta Milutinović označio je Vraza najistaknutijim antiklerikalcem u Ilirskom pokretu čija meta napada su često bili svi sveštenici, bez obzira da li se radilo o katoličkom, pravoslavnom ili muslimanskom.¹⁴⁵

Preko dr. Atanaskovića i biskupa fra Barišića, Austrija je uspjela umiriti bosanske franjevce i pokidati njihove posljednje veze s pokretima pravoslavnih u Bosni. O tome rječito govori i Zah u izvještaju iz aprila 1844. godine engleskom poslaniku u Carigradu Keningu.¹⁴⁶ Glavni protivnik ilirskom i srpskom nacionalnom strujanju među franjevcima u Bosni bio je i ostao sve vrijeme biskup fra Barišić, koji “smutnje pravi i nama svima oklope kuje,” tvrdio je tada još uvijek prosrpski orijentisani fra Josić.¹⁴⁷ Nije bila nikakva tajna, da je srpska vlada preko carigradskog kapućeuhaje Laze Teodorovića novčano i politički pomagala nastojanja bosanskih franjevaca da se odbrane od biskupa fra Barišića.¹⁴⁸

*Program spoljne politike Ilije Garašanina na koncu 1844*¹⁴⁹ ili ukratko *Načertanije*, autorsko djelo Garašanina smatralo je neophodnim, “da se dva naroda istočno pravoslavni i rimokatoličeski među sobom o svojoj narodnoj politici razumede i slože, jer samo tako može se dobrim uspjehom ova politi-

koslav Pravdoljubić - Milošu Popoviću, Komušine, 25. VI 1844.

¹⁴⁴ Šišić F. 1938. 13. *Gen. Consul dr. Dimitrije Atanacković - Fürst Klemens von Metternich*, Mostar, am 18. Juli 1844.

¹⁴⁵ Milutinović K. 1989. 290.

¹⁴⁶ Žaček V. 1976. 88. *Memorandum gr. Alberta i Fr. Zacha - engleskom poslaniku u Carigradu Sretford - Keningu*, april 1844. g.

¹⁴⁷ *Iz rukopisne zbirke Narodne biblioteke NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. 1954. 155-156. *Fra Blaž Josić - Tomi Kovačeviću*, Kraljeva Sutjeska, 9. III 1844.

¹⁴⁸ Stojančević V. 1971. 197.

¹⁴⁹ Vukićević M. 1906. 321-336.

ka sledovati”¹⁵⁰ Sljedstveno ovim principima *Načertanije* računa i na to, da bi se ovakva politika sprovodila jedino “posredstvom fratera ondašnjih, između kojih najglavnije trebalo bi za ideu sojedinjenja Bosne sa Srbijom zadobiti”¹⁵¹ Garašanin je, bez sumnje, računao na uspjeh u izvršenju planiranih akcija prvenstveno kod bosanskih Srba, budući, da “na istočnog vjeroispovjedanija Bošnjake (“источног вјероисповједанија Бошњаке“) veći upliv imati, neće biti za Srbiju težak zadatak. Više predostrožnosti i vnimanija (pažnja – B. T.) na protiv toga iziskuje to, da se katolički Bošnjaci (“католички Бошњаци“) zadobijedu. Na čelu ovih stoje franjevački frateri”¹⁵² Međutim, u istorijskoj nauci je ostalo da se sagleda jedno od najsloženijih pitanja, a to je, prema srpskom istoričaru Milošu Koviću, pitanje identiteta stanovnika susjednih zemalja koji se pominju u *Načertaniju*. On je mišljenja, da sva istoriografska istraživanja ni na koji način ne bi trebalo da imaju za cilj, kako je naveo, da “vrijeđaju osjećanja današnjih potomaka tih ljudi, koji imaju pravo na svoj identitet”. Osim toga, Ković naglašava da je *Načertanije*, kao i svi drugi srpski nacionalni pokreti od Dositeja Obradovića pa nadalje “potcjenilo snagu drevnih vjerskih podjela”¹⁵³

Srpska vlada je te 1844. raspolagala informacijom, da je među bosanskim franjevcima bilo njih: “dobromislećih” tridesetdevet, nasuprot trinastorici “razvratnih” i “zlomislećih”, uz pet “pronjemačkih”¹⁵⁴ Ova “nomenklatura” je tim prije značajna jer je u to vrijeme nastalo djelo *Nada Italije (Le Speranza d’Italia*, Paris 1844) Čezarea Balboa u kome se zagovarala neophodnost austrijske supstitucije italijanskih i njemačkih pokrajina za Bosnu i Hercegovinu, o čemu su mogle da odluče jedino Austrija i Rusija.¹⁵⁵ Ova polutajna politika bečkog dvora bila je praćena nizom postupaka i mjera koje su na terenu bile prepoznatljive, posebno nakon zabrane ilirskog ime-

¹⁵⁰ Vojvodić V. 1991. 367.

¹⁵¹ Isto. 368.

¹⁵² Isto. 370.

¹⁵³ Ković M. “Načertanije Ilije Garašanina – Izraz svetskog i evropskog fenomena”. *Politika*. Beograd: 15/16.2.2012. 20.

¹⁵⁴ Stojančević V. 1971. 197-198.

¹⁵⁵ Ekmečić M. 2007. 219-220.

na, koje, uistinu, nije nikada ni bilo prihvaćeno od Beograda, ali jeste od većine bosanskih franjevaca.

Na drugom, hrvatskom nacionalno – političkom kolosjeku su se tada javili i prvi ozbiljniji strahovi iliraca, nastali iz bojazni da Srbija preuzme ulogu književnog središta za sve Južne Slovence, što bi imalo za posljedicu da, kako se izrazio hrvatski historičar Jaroslav Šidak “pravoslavni srbizam definitivno pobijedi ilirizam”.¹⁵⁶ Ilirac Bogoslav Šulek, po narodnosti Slovak,¹⁵⁷ je u brošuri *Što namjeravaju Iliri?*, štampanoj u Beogradu 1844. godine, iznio niz negativnih kvalifikacija o Zahu i Garašaninu i njihovom negiranju rezultata rada iliraca kod katolika u Bosni. “Takova što može samo ludjak ili zlotvor misliti (...) Jer ili je odviše glup i ne zna, da ugarski Iliri imaju već svoju ilirsku tj. Horvatsko-slavonsko-dalmatinsku kraljevinu, ili je zloban i surov, i samo želi Ilire ocrniti kao potvoriti”,¹⁵⁸ navodio je Šulek za ovu dvojicu. Iako stanovnike Bosne ne naziva hrvatskim imenom, Gajev saradnik Šulek smatra kako “ista karv teče i dandanas u žilah Horvata i Slavonca, Bošnjaka i Dalmatinca”.¹⁵⁹ Iste, načertanijske (1844.) godine drugi ilirac Kukuljević-Sakcinski obuhvatio je u svojoj Domovini Slavjanskoj u okviru kraljevine Hrvatske, protegnute od Dunava do Bojane, cijelu Bosnu i Hercegovinu.¹⁶⁰ Treći ilirac, Vjekoslav Babukić usprotivio se interpretaciji naziva Srbi za bosanske katolike kod učenih filologa toga vremena: Karadžića, Dobrovske, Kopitara, Šafarika, Miklošića i Grima. “Dapače, ime serbsko jest i ime religiozno, te označuje sledbenike iztočne ili gerčke crkve po Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, Sremu, Bačkoj, Banatu i Bosni. I to ja mislim pravi razlog zašto Serblji sve što - kavce katolike kao svoju najbližu bratju po jeziku nazivaju Serblji zapadne iliti latinske crkve”,¹⁶¹ navodio je kao kontraargument Babukić.

Franjo Zah je tokom 1844. sugerisao Ljudevitu Gaju da svojom orijentacijom na bosanske katolike podstiče na pomirenje sa pravoslavcima, dok bi

¹⁵⁶ Šidak J. 1964. 392.

¹⁵⁷ Šurmin Đ. 1904. 223.

¹⁵⁸ Šidak J. 1961. 86.

¹⁵⁹ Stehlík P. 2012. 38.

¹⁶⁰ Knezović M. 2001. 214.

¹⁶¹ Berić D. 2005. 206.

se na pravoslavne uticalo iz Srbije. Smatrao je, da se Bosna mora prilagoditi Srbiji i da je nepotrebno u Bosni stvarati posebne kneževine s vladajućom porodicom. Zah je imao na umu, da je najneophodnije preduhitriti intervenciju Austrije, kao i da se Srbiji prizna ishodište akcije. S obzirom da je Srbiji dodijeljena pomenuta uloga, oko koje bi trebalo da se okupe svi južni Sloveni, Bosna se morala prilagoditi Srbiji.¹⁶²

Da li je Gaj prihvatio, ili uopšte ozbiljno uzeo u obzir sve Zahove sugestije oko Bosne, nije dovoljno poznato, kao i što je pod velom sumnje ostalo neriješeno pitanje, da li su 1845. godine katolici i pravoslavni u Bosni pripremali zajedničku pobunu, sa ciljem da se ujedine sa Srbijom, kako su pisale Pavlovićeve *Srbske novine*?¹⁶³ Činjenica je, da je te godine biskup fra Barišić neprestano optuživao buntovne fratre ne samo u Beču, nego i na Porti,¹⁶⁴ kako su se “zaracili”, tj. da su postali neposlušni i buntovni kao Raci-Srbi.¹⁶⁵ Vlasti su sumnjale, da je franjevački konačni politički cilj bio “savez Bosne s obližnjimi pokrajinami proizvesti”. (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija?! – B. T.).¹⁶⁶

Instrumentalizaciju Katoličke crkve u Bosni u političke svrhe, koju je godinama sprovodila bečka vlada dobro su na svojoj koži mogli osjetiti brojni bosanski franjevci, pogotovo srpski orijentisani fra Blaž Josić, koji je tvrdio da će austrijska politika prisjesti Rimu.¹⁶⁷ Ostajući privržen srpskoj nacionalnoj politici, fra Josić je Kovačevića lično podsticao na dalji nacionalno-politički rad, poručujući mu, kako “od tebe svatko dobro govorili, lipo da si uzdržo

¹⁶² Žáček V. 1973. 143.

¹⁶³ Kos A. 2008. 197.

¹⁶⁴ Popović V. 1949. 92.

¹⁶⁵ Kecmanović I. 1954. 47. Fra Barišić je pisao u Rim i Beč, da je franjevcima branio svako takozvano “zaracenje”, a zvao ih je Rac i “zaracenim”, kako je to objasnio pisac Fojničkih regesta, zbog toga što su u Bosni katolici jedni druge prekoravali imenom Rac, smatrajući tako imenovanog buntovnikom. “Ovo je kod Bošnjaka unišlo u običaj, odkad su Sarbi, koe oni uobće zovu Racim, a daržavu Racka i samo koi sa Sarbima obće reknu Sarb, Sarbia, zaratili se sa svojim zulumćarim Dahiamama (...) darže bo Bošnjaci da su Sarbi skinuv zulumćare s vrata odbili se vlasti, ili carstvu”. (Matasović J. 1927. 352.).

¹⁶⁶ “Bosna i Hercegovina”. *Novine horvatsko – slavonsko - dalmatinske*, Br. 3, Tečaj XI, 8. 1. 1845.

¹⁶⁷ Kecmanović I. 1954. 94-95.

svoje poštenje (...) Drago nam je da Srbli take ljude imaju”.¹⁶⁸ Ostajući blizak srpskoj vladi, kao i Tomo Kovačević i fra Stjepan Marjanović, fra Josić je aprila 1845. išao zajedno s ovom dvojicom na tajne političke razgovore kod Ilije Garašanina.¹⁶⁹ Posmatrano iz savremene perspektive, potpuno je razumljivo odustajanje brojnih bosanskih franjevaca od Garašaninove politike. Njegovo tvrdokorno programsko načelo u Načertaniju, po kome “sporazum i sloga s Austrijom za Srbe je politička nemogućnost”,¹⁷⁰ što je bilo u drastičnoj koliziji sa, franjevcima dosta prihvatljivijom politikom odanosti bečkom dvoru, inače, po Šišiću “temeljnem crtom” politike hrvatskih iliraca.¹⁷¹ Kao drugo, dokazano je, da je Zahove “Južne Slovene i južnoslovensku politiku”, Ilija Garašanin preimenovala u “Srbe i srpsku politiku”.¹⁷²

Na ljeto 1845. godine austrijske vlasti predskazivale su početak kraja turske uprave u Bosni i Hercegovini.¹⁷³ Osim što je nakon manjeg pograničnog incidenta pukovnik Josip Jelačić zapalio Podzvzd u Bosni,¹⁷⁴ dokazajući slabosti odbrambenog sistema, neki austrijski pretor u Imotskom raspolagao je 10. avgusta 1845. informacijama, da se u cijeloj Bosni, a u Bosanskoj Krajini posebno priprema novi ustanak.¹⁷⁵ Šef nacionalno-političke propagande kneževine Srbije Dubrovčanin Matija Ban, koji je i sam u mladosti bio franjevac je te godine vodio posebno računa da se u beogradskoj štampi ne piše protiv Katoličke crkve i Hrvata. On je u decembru 1845. godine smatrao, da bi takvo šta bilo prava “mahnitost u narodnom i političkom pogledu”, odnosno, da se u srpskim zvaničnim novinama napada vjera koju je, po njemu, ispovjedao i jedan dio Srba. Pogotovo ga je brinuo eventualno negativan odjek među katolicima u Bosni.¹⁷⁶

¹⁶⁸ *Iz rukopisne zbirke Narodne biblioteke NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. 1954. 171. *Fra Blaž Josić - Tomi Kovačeviću*, Šabac 16. VI 1845.

¹⁶⁹ Stojančević V. 1971. 195.

¹⁷⁰ Šišić F. 1937.a. 91.

¹⁷¹ Šišić F. 1922. 166.

¹⁷² Stančić N. 1968/69. 184.

¹⁷³ Berić D. 2004. 290.

¹⁷⁴ Šljivo. G. 1975. 162.

¹⁷⁵ Stojančević V. 1972. 171.

¹⁷⁶ Ekmečić M. 1970/71. 407.

Broj katolika povećao se tokom 1846. godine, kada se zbog siromaštva i gladi u Bosnu uselio ne tako mali broj Hrvata iz Dalmacije.¹⁷⁷ Za osnovano se može pretpostaviti da je ovaj priliv izbjeglica dodatno jačao hrvatsku nacionalnu svijest među katolicima Bosne. Novi veliki talas useljavanja hrvatskih katolika iz Dalmacije u srednju Bosnu obnovljen je i početkom jeseni 1847. godine. Doseljenici su dolazili najviše iz senjske i imotske okoline u kojima je samo tokom prošle zime od gladi umrlo preko 200 ljudi.¹⁷⁸ Novi, nezaustavljivi talas siromašnih dalmatinskih emigranata sasvim je preplavio Bosnu dvije godine kasnije, kada su, praktično “cijele čete Dalmatinaca hoda(le) po Bosni od kuće do kuće proseći”.¹⁷⁹

Ljudevit Gaj je tri puta 1846. odlazio na pregovore u Beograd. Posljednji, vođen tokom jula te godine smatra se prekretnicom u njegovoj daljoj tajnoj nacionalnoj politici (ne)saradnje sa Srbijom oko Bosne. On je praktično pre-snimio Zahov plan o Bosni, dakako uz minimalne izmjene, da bi ga u vidu Memoranduma, uz odgovarajuću materijalnu nagradu predao knezu Meternihu.¹⁸⁰ Gaj je Zahove “katoličke Srbe” (“katholische Serbe”) preimenovao u “katoličke Ilire” (“katholische Illyrier”).¹⁸¹ Prva subvencija za prodani Zahov rukopis Austriji, bila je Gaju uplaćena već sljedeće godine.¹⁸² Gaj se tokom boravka u Srbiji osvjedočio u religiozni fanatizam, kojim su Srbi trovani od Rusa. On je bio potpuno razočaran kada je shvatio, da su se Srbi, prema njegovim riječima trebali, po ruskim instrukcijama “okrenuti protiv svega što je katoličko”, a u Bosni “protiv svega što je muslimansko i austrijsko” (bosanski katolici – B. T.).¹⁸³ Nedovoljno upućen ili potpuno neupućen u tok stvari, fra Ivan Jukić je u avgustu 1846. izražavao mišljenje, kako je dalja prepreka ilirskog razvoja u Bosni okončana Barišićevim premještanjem u Hercegovinu.

¹⁷⁷ “Bosna i Hercegovina. Dopis iz Sarajeva 12. prosinca 1846”. *Novine horvatsko – slavonsko – dalmatinske. br. 10, tečaj XIII*, 3. 2. 1847.

¹⁷⁸ “Turska”. *Novine čitališta beogradskog. Čislo 36, God. I*, 5. 9. 1847.

¹⁷⁹ “Bosna i Hercegovina. Sa granice. 10. Febr”. *Srbske Novine, Broj 20, God. XVI*, 8.3.1849.

¹⁸⁰ Žáček V. 1973. 149.

¹⁸¹ Šidak J. 1970. 417.

¹⁸² Isto. 421.

¹⁸³ Jakšić G. 1924. 374.

Naredni koraci trebalo je da idu u pravcu rješenja upravljanja provincijom “Bosnom Srebrenom”, tako što bi Porta dopustila bosanskim franjevcima da je oni sami vode. U tom smislu, fra Jukić je izražavao mišljenje, da “ako Fratri pridobiu onda će mo ovdje podpuni mir imati i za Narodnost ilirsku ovde će se mlogo moć učiniti”.¹⁸⁴ Izgleda, da je već tada i fra Josić promijenio svoje mišljenje i popustio u svom dotadašnjem prosrpskom opredjeljenju. On je u decembru 1846. godine, zajedno sa fra Jukićem, pisao Gaju u ilirskom duhu: “Nesumnjim, da pametju vašom često pogledate na strane preko – Unske i raztuženi uvidjate, da su još tmine kod nas (...) I doisto, to mišljenje i ta želja, jest sviuh domorodacah, da nesretnu, ovu ilirsku pokrainu, posle toliko stolecjah, jednoć već, sunce od prosvete ograne i obasja”!¹⁸⁵

Jedan franjevac iz kreševskog samostana, koji je bio zadojen ilirskom idejom smatrao je aprila 1847. godine stanovnike “od Vračara i Černe Gore, od Velebitja i Medvèdgrada” sve za jedan isti narod.¹⁸⁶ Najvjerovatnije je, da je riječ o fra Grgi Martiću, koji je iste godine u *Kolu bosanskom*, gotovo identičnom geografskom konstrukcijom: Vračar – Crna Gora – Velebit – Medvjed grad, pozivao na pomoć oko otvaranja osnovnih škola.¹⁸⁷ Suprotno pogledu ovog bosanskog franjevca, s pozicije filologa, Vuk S. Karadžić je u svom famoznom *Kovčežiću* aludirao na takozvanu “srpsku narodnost” bosanskih katolika, odnosno, kako je naveo “(...) onima Rimskoga zakona (kojima je bilo – B. T.) još teško Srbima nazvati se, ali će se po svoj prilici i tome malo po malo naviknuti; jer ako ne će da su Srbi, oni nemaju nikakvoga narodnoga imena”.¹⁸⁸ (! – B. T.).

¹⁸⁴ Ćorić B. 1973. 172. *Pisma Ivana Franje Jukića. Fra Ivan Frano Jukić - Vjekoslav Babukiću*, Fojnica 10. kolovoza 1846.

¹⁸⁵ Isto. 108. *Isto. Fra Ivan Frano Jukić, fra Blaž Josić - Ljudevitu Gaju*, Fojnica 1. prosinca 1846.

¹⁸⁶ “Turska. U manastiru Kreševu u Bosni dana 10. ožujka (mart.)”. *Novine dalmat. – horvatsko - slavonske Broj 29, Tečaj XIII*, 10.4.1847.

¹⁸⁷ Čuturić L. 1926. 128.

¹⁸⁸ Karadžić V. 1849. 6.; Karadžić je nacionalno pitanje bosanskih katolika sagledavao jednostrano, samo filološki, ne uključujući sociološke i državno-pravne činjenice, zbog čega je, prema riječima srpskog historičara Božidara Kovačevića griješio. Kovačević, za razliku od Karadžića smatra, da nijedan narod, kako je naveo u jednoj raspravi, nije nikakav “Nakot”, kao i da on “ne postaje razmnožavanjem u aritmetičkoj progresiji, nego prima u sebe starosedeoce i osvajače, okolne varietete svoje rase i periferične delove drugih naroda”. On se oštro suprotstavio Karadžićevom površnom posmatranju etnogeneze bosanskih katolika, ističući kako su

Krugu preostalih bosanskih franjevaca privrženih srpskoj politici pripadao je još jedno određeno vrijeme toliški franjevac fra Martin Nedić. On je između 1845. i 1847. godine još uvijek u nacionalnom zanosu pisao pjesme “svijetlom srpskom knezu” Aleksandru, Iliji Garašaninu i Lazaru Teodoroviću.¹⁸⁹

U *Danici* od 13. februara 1847. godine Kukuljević-Sakcinski u jednom članku obavijestio je hrvatsku čitalačku javnost o tome, kako pravi “Hrvati” žive i u sjevernoj Bosni, staroj Hrvatskoj, nazivajući je u jednom drugom radu, Turskom-hrvatskom. On je u Hrvatskom saboru oktobra 1847. dosta oštrijim tonom nego ranije upozoravao, da se dio hrvatskog naroda još uvijek mora klanjati turskoj tiraniji. Bosnu je smatrao za “veliku stranu naše domovine Horvatske”.¹⁹⁰ Vođa hrvatskih iliraca, Ljudevit Gaj, prema Durkoviću-Jakšiću, tokom juna 1847. i praktično je odbacio ilirsko ime, opredjeljujući se za jugoslovensko,¹⁹¹ a da to niko od bosanskih franjevaca nije ni znao.

Tomo Kovačević nastavio je svoju političku aktivnost u korist Srbije tako što je krajem decembra 1847. sastavio *Primečanije sverhu dviženia narodnog u Bosni* od četrnaest tačaka. U drugoj tački naglasio je da u austrijskoj Vojnoj granici, a naročito prema Hrvatskoj, ima dosta oficira i vojnika koji bi rado u Bosni vojevali, kada bi se ustankom povela borba protiv Turaka.¹⁹² Kovačević je ovdje očito mislio na oficire srpskog porijekla, jer je u svome *Primečaniju*

“čakavci koji su nekada zauzimali mnogo veći prostor i po svoj prilici zalazili u jugo – zapadnu Bosnu, razređeni zbog bežanije pred Turcima, poštokavljeni, i od srpskih doseljenika primili sve srpske mitove i svetinje, pa ipak hteli da ostanu Hrvati”. Takođe, Kovačević naglašava, kao veoma bitnu činjenicu, da je “život bio jači od filoloških teorija”, kao i da “čim se ilirska plima smirila u hrvatskom koritu, posle zabrane ilirskog imena 1842, sav taj svet (bosanski katolici – B. T.) počeo je sticati hrvatsku svest”. (Kovačević B. 1936. 524-525.). Tome treba pridodati i uticaj susjedne Dalmacije, pogotovo ako se u obzir uzme činjenica da su Bosna i dio srednje Dalmacije oduvijek činili “rejon” čiji su stanovnici posjedovali sve neophodne elemente za obrazovanje “jedne etničke cjeline”. (Marjanović M. 1913.a. 353-354.); Karadžić je deceniju kasnije, čak predložio, da “ako hrvatski rodoljupci ne pristaju” na podjelu po jeziku, da ništa drugo nepreostaje (! – B. T.) “nego da se podijelimo po zakonu ili vjeri: ko je god zakona Grčkoga ili istočnoga, onaj se makar gdje stanovao, ne će odreći Srpskog imena, a od onijeh, koji su zakona Rimskoga, neka kaže, da je Hrvat koji god hoće”. (Karadžić V. 1861. 300.).

¹⁸⁹ Drljić R. 1940. 50.

¹⁹⁰ Knezović M. 2001. 215.

¹⁹¹ Durković- Jakšić Lj. 1970. 120.

¹⁹² Stojančević V. 1971. 225-226.

naknadno zabilježio, da su Horvaćani (“Хорваћани“) već slali svoje ljude u Bosnu i Hercegovinu (“Босну и Херцеговину“) i da se za njih interesuju ilirci Ivan Mažuranić i Ljudevit Gaj.¹⁹³ On je uz pomoć Garašanina, iste godine nabavio veći broj knjiga Dimitrija Davidovića i nekih drugih srpskih djela štampanih u Beogradu i predao ih fra Josiću.¹⁹⁴

Ilirski pokret, kao prevashodno narodnjački pokret imao je, kako ističe mađarski historičar Endre Arató, tu posebnost što je u svoju koncepciju sublimirao moderni građanski pokret sa pokretom hrvatskog plemstva, stvarajući na neki način novu vrstu etničko-teritorijalne hrvatske nacionalne ideologije.¹⁹⁵ Razlikovao se od srpske nacionalne politike, koja je prema ovom historičaru, propagirala narodni (pučki) pojam nacije, uglavnom zbog toga što je srpski narod nakon turskih osvajanja izgubio svoje plemstvo.¹⁹⁶ Uoči početka revolucije 1848. u Hrvatskoj je sve više bilo starih iliraca koji su isticali hrvatsko teritorijalno-virtuelno pravo na Bosnu, čiji je stvarni ideolog bio pomenuti Bogoslav Šulek. Njemu je drugi ilirac, zapravo istomišljenik Kukuljević-Sakcinski spočitavao jedino to, da u toj hrvatskoj zemlji ne žive Hrvati. Razočaran u takvo stanje stvari Kukuljević-Sakcinski je 1848. uviđao, da Ilira i nema u Bosni. Sve ovo navodi na zaključak, da je u hrvatskoj nacionalnoj ideologiji – ilirizam praktično izgubio bitku sa jednom novom nastupajućom nacionalnom ideologijom, hrvatizmom.¹⁹⁷ Dosta ranije, Šišić je ustvrdio, kako je nakon zabrane ilirskog imena “baštinik njegov bilo hrvatsko ime za sve katolike našeg naroda od Drave do Budve, i od mora do Drine, koji tek sada, malo po malo, postadoše sviješću Hrvati; baš onako, kao što su postali svi pravoslavni na tom istom teritoriju svjesni Srbi”.¹⁹⁸

Kukuljević-Sakcinski je u aprilu 1848. iznio mišljenje u *Narodnim novinama*, kako “Bosna treba ući u budući slavenski savez”, da bi sljedećeg mje-

¹⁹³ AS IG 1819-1874, *Tomo Kovačević - Iliji Garašaninu*, Beograd 28. decembra 1847, br. 455, l. 4, br. dok. 234.

¹⁹⁴ Stranjaković D. 1940. 515.

¹⁹⁵ Arató E. 1973. 267.

¹⁹⁶ Isto. 282.

¹⁹⁷ Berić D. 1979. 184.

¹⁹⁸ Šišić F. 1922. 169.

seca u Zagrebu lično primio jednu delegaciju katolika i Muslimana iz Bosne.¹⁹⁹ Slično Kukuljević-Sakcinskom, stanovnike u Bosni bez izgrađene nacionalne svijesti vidjela je 1848. i zapadnoevropska putopisna literatura. Oni su bili izdijeljeni jedino prema vjeri na “Turke (“Turks”), Grke (“Greeks”) i rimokatolike (“Roman Catholics”).²⁰⁰ Vrlo važno je istaći da su u ovom vremenu prostor za dalji nacionalni rad Hrvati pronalazili u Bosni među katolicima, jer je Ilija Garašanin i sam u projektu *Upraviteljstvo Bosancima* (“Босанцима“) priznao, da narod u Bosni, kako je zabilježio “nema svijesti narodnosti svoje”.²⁰¹

Tokom revolucionarne 1848. godine iz same Bosne je od katoličkog stanovništva sve više bilo signala, koji su pozivali da Hrvatska oslobodi Bosnu. U jednom novinskom proglasu bosanski katolici apelovali su na hrvatsku javnost i političare da ih oslobode pod hrvatskim barjakom, kao Iliro-Bosance. Na proljeće 1848. godine pjevalo se među katolicima u Bosni “eto nama Jelačića bana”.²⁰² Provincijal bosanskih franjevaca fra Marijan Šunjić je u to vrijeme preko fra Ivana Jukića naručivao u Zagrebu sliku hrvatskog bana Jelačića,²⁰³ kome je u bansku čast posvetio pjesmu *Jelačkinja*.²⁰⁴ Banov pokret, pratio je u svom “Godišnjaku” Travničanin fra Jako Baltić s velikim oduševljenjem i simpatijama.²⁰⁵ Veoma intrigantan dokument hrvatske nacionalno-političke provenijencije iz toga vremena je jedan manji koncept anonimnih domorodaca iz Slavonije, pod naslovom *Misli*. On datira iz proljeća 1848. godine u čijoj se posljednjoj dvadeset i četvrtoj tački izričito najavljuje oslobođenje Bosne i njeno sjedinjenje sa Hrvatskom:

“Ako pod Turskim jarmom stanujuća naša Horvatska, Bosanska i Hercegovачka Bratja slobodu i nezavisnost zadobiju, i isti Savet naše starodavno

¹⁹⁹ Knezović M. 2001. 211.

²⁰⁰ Wilkinson G. J. 1848. 57.

²⁰¹ Nikić D. 1987. 76.

²⁰² Drljić R. 1940. 66.

²⁰³ Ćorić B. 1973. 131. *Pisma Ivana Franje Jukića. Fra Ivan Frano Jukić - fra Bosni Perišiću*, Travnik 28. svibnja 1849; Isto. 134. *Isti - istome*, Varcar 9. rujna 1849.; Isto. 143. *Isti, Račun s P. O Fra Bon. Perišićom za godinu 1848 - 51*, Varcar 12. siečnja 1851.

²⁰⁴ Drljić R. 1940. 66.

²⁰⁵ Drljić R. 1938. 185.

skopčanje i sjedinjenje ponoviti sve sile i sredstva neka upotriebi”,²⁰⁶ kaže se u ovom dokumentu.

Jelačićeva neodlučnost i njegovo zadovoljenje s banskom čašću bilo je poznato srpskim političarima, kao i to da su ga za nešto odlučniji stav oko narodnih poslova pritiskali Gaj i njegove pristalice. Postavlja se pitanje, koliko ima istine u Herkalovićevom obavještenju srpskim političarima, da je u Hrvatskoj bilo vrlo malo, samo među nevažnim političarima i takvih političkih tendencija, koje su zamišljale nezavisnost Hrvatske u savezu s Bosnom?²⁰⁷ Inaugurisanje bana Jelačića, svakako da nije ostalo bez odjeka, ali kako je istaknuo hrvatski historičar Slavko Harni “ono nije sve zateklo u jednako duhovnom stanju (...) poglavito s obzirom na očekivanja koja su se prethodno gajila u odnosu na kneževinu Srbiju”.²⁰⁸ Posebno je iz toga vremena interesantan slučaj mladog pjesnika fra Grge Martića, smatranog od nekih historičara za jednog od pobornika Ilirskog pokreta,²⁰⁹ čak i najvećim Ilirom iz Bosne,²¹⁰ koji je sredinom četrdesetih godina napisao pjesmu *Radost na sadašnjost serbstvu* i koji se ranije “štogjegod Srbinom priznavao”,²¹¹ da bi se u kasnijem vremenu postepeno priklanjao hrvatstvu.²¹² Daleko prije ilirstva i hrvatstva fra Martić, prema

²⁰⁶ Šidak J. 1976. 81.

²⁰⁷ Leščilovskaja I. I. 1973. 295.

²⁰⁸ Harni S. 2009. 44.

²⁰⁹ Čurić H. 1972. 145.; Martićev biograf fra Augustin Čičić pronašao je 1911. u Martićevoj ličnoj arhivi njegovo priznanje hrvatstva, u jednom od nedatiranih dokumenata, u kome doslovno kaže: “Ako bi koi – da a čini se da jih ima u narodu – o mojoj narodnosti sumnjio, valja mu kazati: da sam rodjen u Županiji bivšoj Hrvatskoj jednoj od sedam poglavitijih što jih broji Porfirogenit – Imotskoj gdje su se prvi doslići prastari Hrvati nastanili te i do danas ta ista krajišta posjeduju; dosljedno je dakle da sam i ja Martić porieklom i rodnom Hrvat, što sam i svojim životom i djelovanjem pokazao”. (Čičić A. 1911. 193-194). Fra Martić je prema priznanju njegovih biografa od “dičnog Ilira postao Hrvat”. (A. M. 1930. 24-25.). On je u jednom neobaveznom razgovoru pod stare dane, vođenom u samostanu u Kreševu na postavljeno pitanje, da li je ikada bio srpski pjesnik i Srbin, a ne Hrvat, zagonetno odgovorio: “Valaj baš onako, kao što je i Hrvat onaj njihov fra – Vuk Karadžić!” (Neimarević A. 1940. 140.).

²¹⁰ Mandić D. 1982. 467.

²¹¹ Jelenić J. 1915. 176.

²¹² Harni S. 2009. 45. U jednom pismu svome prijatelju Marku Poljaniću iz jula 1881. poslije povratka iz Rima, gdje je boravio zajedno sa đakovačkim biskupom Josipom Jurajem Strossmayerom, fra Martić se u nacionalnom smislu izjasnio kao Hrvat: “(...) Slavni Štrosmajer

tvrdnjama fra Jelenića “prezirao je sve izrode, a neprijatelje srpskoga roda i srpskog pokreta smatrao je neprijateljima svoga života”.²¹³ Fra Martić se 1842. u *Skoroteči* bunio protiv crkveno-slovenskih riječi u našem srpskom literarnom jeziku. Njemu je kao mladiću bilo vrlo teško da ih nauči “Tako je meni Srbinu bilo (...) nego Srbini Srbima srpski srpstvujemo”,²¹⁴ pisao je fra Martić. Posvetio je fra Martić 1842. godine Savi Tekeliji *Pesan na dan svetog Save prv. arh. serbskog*, zatim napisao je pjesmu *Jovanu Rajiću*, kao i *Pozdrav Petru Petroviću, vladiki crnogorskomu, u Beču se nahodećem*.²¹⁵ Preokret u njegovoj nacionalnoj orijentaciji započeo je 1847. pozivom u Gajevim *Novinama* na opšte buđenje nacionalne svijesti kod bosanskih katolika, za čije obrazovanje je bilo neophodno otvaranje osnovnih škola u tri bosanska samostana.²¹⁶ Fra Martić je prvo u julu, a zatim u decembru 1847. odbio ponudu direktora karlovačke gimnazije Aleksandra Stojačkovića da školski Bukvar za katoličke osnovce štampa ćirilicom. “Priznajte da bi za vas Bošnjake (“Бошњакe”) naiprobitačnije bilo primiti staru svoju kirilicu”, pisao mu je Stojačković. Ovaj je uzalud pozivao bosanske franjevce da se vrate pismu, kojim su se u Veneciji štampale njihove knjige u ranijem vijekovima: “istim slovima, s kakvim se mi Srbliji (“Србљи”) danas služimo”,²¹⁷ što je za fra Martića bilo neprihvatljivo. Fra Martić je “predložio g. Piscu da se ima knjiga uprav starom Bukvicom štampati, tada je on iskrenuo na postojeću građansku Srbsku Azbuku”, što je on kategorično odbio.²¹⁸

Tokom marta 1848. godine jedan od vođa iliraca Bogoslav Šulek je u *Dalmatinsko – hrvatsko – slavonskim novinama* pisao, da bi Hrvati trebalo da rade na povratku starih hrvatskih granica, sve do Une i Bihaća u današnjoj Bosni.²¹⁹

bio je duša svemu slavju slavjanskomu, a osobito nas Hrvatah (...).” (H. Ćurčić 1972. 149-150. *Fra Grge Martić - Marku Poljaniću*, Kreševo, 29.7.1881.).

²¹³ Jelenić J. 1915. 176.

²¹⁴ Kostić L. 1963. 21.

²¹⁵ Čičić. A. 1930. 69.

²¹⁶ Drljić R. 1942. 169.

²¹⁷ Jelenić J. 1913.b. 210. *Aleksandar Stojačković - fra Grge Martiću*, Sremski Karlovci 7. prosinac 1847.

²¹⁸ Jelenić J. 1913.a. 87. *Citirani komentar fra Grge Martića na poledini pisma: Isti - istom*, Isto 2. srpnja 1847.

²¹⁹ Milićević J. 1973. 97.

Ovakvi zahtjevi mogli bi da se prepoznaju samo između redova i u novoj značajnoj hrvatskoj politici. Naime, na proglašenju 25. marta 1848. godine Josipa Jelačića za hrvatskog bana u Narodnom domu izdeklamovana su famozna *Zahtijevanja* od trideset tačaka. U tački trećoj, osim neodložnog sjedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom, Slavonijom i Vojnom krajinom zahtijevalo se, takođe “glede političkog upravljanja kao i ostalih tečajem vremena izgubljenih s ugarskim varmeđam i s austrijskim državama sjedinjenih strana naše domovine”.²²⁰ Ovim, takozvanim, zahtjevom nedvosmisleno se ciljalo na zapadni dio Bosne, takozvanu Tursku Hrvatsku, izgubljenu 1527. godine u ratu sa Turcima pod imenom Jajačke banovine. I sam Ante Starčević je te 1848. godine kao ilirac zdušno bio za Hrvatsku “bar do Une rijeke”.²²¹

Krajem marta 1848. godine turska diplomatija upozoravala je austrijskog internuncija Štrimerera da se političko vrenje, koje vlada u Hrvatskoj i Slavoniji, proširilo i na Bosnu. Posebno je na katolike u Bosni početkom maja iste godine razdražujuće djelovao jedan apel, kojim su oni pozivani da se sprema na žrtvu za opšte dobro “majke domovine” i to do posljednje kapi krvi.²²² Identifikovanje bosanskih katolika sa hrvatskim ilircima moglo se osjetiti iz nekih hrvatskih novinskih izvještaja od aprila 1848. u Bosni, u kojima se hrišćanska raja, slučajno ili ne, naziva Srbo-Ilirima (pravoslavni-Srbi, katolici-Iliri – B. T.), čijom se “sèrbsko – ilirskom, kèrvlju” hrane turske siledžije i zulumčari.²²³ Jedan bosanski katolik je u pozivu Hrvatima za pomoć u proglasu pod nazivom “Vapaj kèrstjanskih Bošnjakah” i sam izrazio svoje “slavjansko bosansko hèrvatsko” nacionalno opredjeljenje.²²⁴ Ovaj proglas svakako da je imao veze i sa dolaskom hrvatskog bana Josipa Jelačića na čelo cijelokupne Vojne granice. Od toga vremena Hrvati su sve više uviđali da je Dalmaciji potrebna Bosna i da se za nju “što prie treba Bosna preoteti”.²²⁵

²²⁰ Horvat J. 1975. 255.

²²¹ Derossi Z. 1996. 215.

²²² Berić D. 1978/79. 152.

²²³ “Bosna i Hercegovina”. *Novine dalm. hèrv. slavonske, Broj 34, Tečaj XIV*, 13.4.1848.

²²⁴ “Bosna i Hercegovina. Vapaj kèrstjanskih Bošnjakah”. *Novine dalm. hèrv. slavonske, Broj 51, Tečaj XIV*, 20.5.1848.

²²⁵ “Matia Ban dalmatinac. Sta treba Dalmaciji”. *Zora dalmatinska, br. 19, V. godina*, 8.5.1848.

Šulek je 19. maja 1848. godine pisao Stjepanu Ivičeviću, kako “nema sumnje, da će se za mjesec u Beču republika proglasiti i time se monarhija raspasti i propasti. (...) Od Ugarske ćemo se sasvim emancipirati i Bosna će biti za kratko vrijeme naša. Tako dakle ispunit će nam se pod slavnim Jelačićem najsmionije želje”.²²⁶ Bosanski katolici početkom juna 1848. uputili su i apel hrvatskom banu Jelačiću uz molbu da udari na Turke u Bosni. Nedugo zatim, papa je 28. juna iste godine pisao bosanskom biskupu, nalažući mu da utiče na svoje fratre, kako bi savjetovao katolicima da prekinu sve kontakte sa pravoslavnima koji spremaju pobunu.²²⁷

U vrijeme kada je austrijski špijun iz Livna Antonio Tadić tokom juna 1848. pisao da se bosanski katolici uzdaju samo u austrijskog cara,²²⁸ politika Katoličke crkve, kako je istakao srpski istoričar Milorad Ekmečić, dobijala je svoju novu filozofiju. Ona se temeljila na jednom papskom pastirskom pismu *Allocutio* iz 1848. (izdato 20. aprila 1849.), koje je osuđivalo demokratiju i suverenost naroda.²²⁹ Suprotno ovim novim tendencijama, te godine katoličko stanovništvo oko Livna uveliko je bilo spremno na oružanu akciju protiv Turaka i to u saradnji sa pravoslavnima. Agent srpske vlade pravoslavni sveštenik u Livnu Đorđe Margetić je zabilježio, kako “Šokci (“Шокци”) tako su u dogovoru i skladu, kako su njihovi fratri uredili, da ili svi oni ili Turci obezglave se, a to bi i naši sa sviju strana preuzeli napad”.²³⁰ Postavlja se pitanje, da li je ovaj plan imao veze sa razmišljanjima u Zagrebu, u kome je tokom aprila 1848. izaslanik srpske vlade Matija Ban bio upozoren, da će Bosnu osloboditi Hrvatska, ukoliko ne želi Srbija da je oslobodi. Matija Ban je istog mjeseca pisao vojvodi Stevanu Knićaninu, kako Hrvati uviđaju da je Bosna, koja je bogata sirovinama i tržištem neophodna za dalji razvoj Dalmacije. Kod Hrvata se javlja ideja, da bi Bosnu trebalo sada zauzeti, pogotovo kada je ban postao zapovjednik cijele Vojne Granice.²³¹

²²⁶ Horvat J. 1975. 265.

²²⁷ Berić D. 1978/79. 155.

²²⁸ Šljivo G. 2008. 151.

²²⁹ Ekmečić M. 2007. 293.

²³⁰ AS IG (1819-1874), *Đorđe Margetić - Spiridonu Margetiću*, Livno 1848., br. 919, l. 2, br. dok. 416.

²³¹ Berić D. 1979. 174.

Tokom proputovanja bana Jelačića po Dalmaciji, koje je na izvjestan način predstavljalo dio priprema za preduzimanje političke i vojne akcije u Bosni, planiran je napad na Livno. Akciju je trebalo da podrži 10.000 ljudi, koje bi predvodili Dalmatinci, Krsto Kulišić i Krsto Kalinić. Planiralo se da ova dvojica stupe u vezu s najbogatijim begom u Livnu, Čizmićem.²³² Kulišić je valjda uspio da pridobije Mehmed-agu Čizmića, s kojim se i pobratimio, ali su austrijske vlasti presjekle ovaj pokret.²³³

Kada je Herkalović sredinom maja 1848. predstavio Garašaninu plan Ljudevita Gaja, zasnovan na široj jugoslovenskoj osnovi, preneseno mu je da u Hrvatskoj postoji i mišljenje da bi Hrvatska trebalo da ostane izdvojena, sjeđinjena s Bosnom, za razliku od drugih dijelova buduće Jugoslavije, koja bi ostala posebna cjelina.²³⁴ Garašanin je bio svjestan činjenice, da bi se vjerovatno zbog blizine Vojne granice, samo na jedan mig iz Hrvatske na Bosnu, kako je govorio, sve na ustanak u jedan sat diglo, kao što bi se to isto dogodilo i na poziv Srbije. Međutim, Garašanin je kao konzervativac smatrao da za tako nešto nije vrijeme ili, kako je konstatovao jednom prilikom, da “Srbija ne može potpomagati i biti u sukobu sa Portom, a na štetu Hristijanstva od probuđenih duhova Srbskih”.²³⁵ Ovakav Garašaninov stav svakako da nije bio u skladu sa mišljenjem Gaja o tome, da je Srbija još uvijek imala potencijal da postane “sredotočjem”, ne srpskog nego južnoslovenskog “carstva”.²³⁶

Službena srpska politika bila je za to, da treba biti oprezan s daljim priprema akcije, kao i da je u tom cilju bilo neophodno osigurati podršku domaćeg katoličkog stanovništva. Matija Ban, u vezi s planiranom akcijom u Bosni, još uvijek je računao na podršku nekih bosanskih franjevaca, naglašavajući u pismu Kničaninu (maj 1848. godine) da oni u Bosni igraju važnu ulogu, zbog čega je među njih bilo nužno poslati nekoga iz Srbije.²³⁷ Nekoliko dana nakon Banovog izvještaja feldmaršal baron Hrabrovski strašio je svoju vladu,

²³² Isto. 189.

²³³ D. Dž. 1904. 222.

²³⁴ Milićević J. 1973. 100.

²³⁵ Isto. 104-105.

²³⁶ Šidak J. 1960. 187.

²³⁷ Berić D. 1979. 200.

da Srbija u sporazumu sa bosanskim hrišćanima, Hrvatskom i Slavonijom ima namjeru, da se zajedno sa Bosnom odcjepi od Porte. Ban Jelačić plašio se ove srpske akcije, pa je “pod snažnim uticajem ideje hrvatskog istorijskog državnog virtuelnog prava, pod koju je sve više potpadao”, kako tvrdi srpski historičar Dušan Berić, isticao potrebu suzbijanja srpskog uticaja u Bosni. On je na to upozoravao austrijskog nadvojvodu Franca Karla, posebno ga uznemirujući sa srpskim knezom, koji je, navodno, imao ozbiljne namjere sa Bosnom.²³⁸ U jednom pismu iz toga vremena pisalo je da u Bosni vlada nekoliko partija, koje bi se mogle prevesti i kao nacionalno-političke agitacije, i to: “srbska, austrijska, obrenovićeva, patrijarhova i ruska”.²³⁹ Interesanto je da se ilirska, tada već hrvatska partija, ne spominje. Istina je, da je ona među katolicima bila u sjenci još uvijek jače i uticajnije takozvane austrijske partije.

Mišljenje Matije Bana da bi među franjevce u Bosnu trebalo poslati jednog emisara iz Srbije, moguće je dovesti u vezu s Kovačevićevim izvještajem Garašaninu od maja 1848. godine. Kovačević dolazi do saznanja da u Bosni “sada nikakva strana ne nalazi se za stvar Hrvata, koji tamo ni sami Hrvati ne znaju”.²⁴⁰ Turska obavještajna služba imala je potpuno drugačije informacije. Oni su iz zagrebačke štampe od 27. maja 1848. (*Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* – B. T.) otkrivali namjere Hrvata, plašeći se, prije svega, za poziciju muslimanskog stanovništva u Bosni. Podaci s kojima su raspolagali upućivali su na hrvatski plan propagiranja što bliže saradnje Dalmacije s bosanskim katoličkim stanovništvom. Turcima je bilo jasno da se u okviru navodne robne saradnje i razmjene, nalaze, prije svega, hrvatski nacionalno-politički interesi. U pomenutom novinskom članku autor je neskriveno zagovarao ujedinjenje Hrvatske, Dalmacije i Bosne pod jednu zastavu.²⁴¹ Bosanski vezir Tahir-paša je pisao 9. juna 1848. godine Porti, da Hrvati ozbiljno namjeravaju upasti u Bosnu.²⁴²

²³⁸ Isto. 201-202.

²³⁹ Milićević J. 1973. 95-96.

²⁴⁰ AS IG (1819-1874), *Tomo Kovačević - Iliji Garašaninu*, Kragujevac 15. maja 1848, br. 971, l. 6 + 1, br. dok. 263.

²⁴¹ Feyzioğlu S. H., Kiliç, S. 2008. 85.

²⁴² Isto. 87.

Gaj je ponovo tokom jula 1848. u Beograd poslao svoga emisara Herkalovića. Međutim, Garašanin, koji ga je primio, nije imao povjerenje u Gaja. Ovoga puta mu je zasmetalo što je Gaj bio “sa Rusima u sporazumeniju”.²⁴³ Ispostavilo se da je stari mešetar Herkalović u Beograd došao samo da bi u korist Hrvata špijunirao kneza Miloša.²⁴⁴ Hrvati su na ljeto 1848. pojačali svoju agitaciju u Bosni. U jednoj nacionalno-političkoj proklamaciji, pod naslovom *Molba od sve Bosne*, upućene ljeta 1848. hrvatskom banu Jelačiću, isticalo se, da “sva bosanska raja ima veliko ufanje u njega”, pa ga moli da udari na Turke, jer će se “na njegov mig” svi podići na ustanak.²⁴⁵ Svakako je ovdje bila riječ o molbi katoličkog dijela bosanske raje, koja je u jednom od kasnijih poziva banu Jelačiću i austrijskim Hrvatima sa zahtjevom da ih oslobodi od turske tiranije, nazvali sami sebe “braćom slavjanskom i bosansko-hrvatskom”.²⁴⁶ U dopisu *Novinama dalmatinsko – hèrvatsko – slavonskim* od 6. juna 1848. godine bosanski katolici nazvali su Jelačića “banom od plemenite naše kèrvi”, a Hrvate “bratjom jednokèrvnom”. Njihova najiskrenija želja bila je, kako su istakli sa Hrvatskom “živiti al umèrti”.²⁴⁷ Takođe, krajem istog mjeseca banu Jelačiću se obratio neki katolik iz Bosne, koji je u pismu otvoreno molio austrijskog cara da im pomogne. Prema saznanjima koje je on posjedovao papa je već bio naložio bosanskom biskupu, da fratri odvrćaju katolike od pravoslavnih oko organizovanja bilo kakvih ustanaka. Zvuči logično i to, da je sredinom jula 1848. godine zagrebački *Agrammer Zeitung* nagovještavao hrvatski prodor u Bosnu, kao jednu od mogućnosti.²⁴⁸ Turci su u junu 1848. posjedovali informacije da austrijski Hrvati komuniciraju sa Hrvatima (bosanski katolici – B. T.) u Bosni, s ciljem organizovanja jedne pobune i pljačke Muslimana. Turski agenti obavještavali su Portu, da su Bosnu preplavile novine koje su propagirale ideju približavanja naroda Srbije i

²⁴³ Milićević J. 1973. 100.

²⁴⁴ Durković-Jakšić Lj. 1970. 128.

²⁴⁵ Milićević J. 1973. 99-100.

²⁴⁶ Jelenić J. 1915. 210.

²⁴⁷ “Bosna i Hercegovina. Molba bèdnih Bošnjakah na sve Slavjane u obće, a osobito na bratju: Hèrvate, Slavonce i Dalmatince!”. *Novine dalm. hèrv. slavonske, Broj. 57. Tečaj XIV*, 6.6.1848.

²⁴⁸ Berić D. 1979. 185-186.

Bosne, pri čemu se Beogradu osiguravalo mjesto buduće prijestonice njihove zajedničke države.²⁴⁹

Kao proizvod hrvatske političke kancelarije pojavio se krajem jula 1848. famozni *Prijedlog* izvjesnog Ljudevita Jelačića Bužinskog (J. Šidak sluti da ga on nije pisao. – B. T.), koji je u prvoj tački ili *Pogodbi prvoj* najavio, “u večničtvu Ravnateljstva tuliko članov naših kuliko primera Broju puka Horvacko Slavonskoga Dalmatinskoga granicu neizključujuć zahteva i po izbavljenju ostale naše južne Slovinske Bratje (katolici u Bosni i Hercegovini – B. T.) iz tudjinstva sadašnjega i zjedinjenja znama zahtevala bude”²⁵⁰

Izgleda, kao da je već u to vrijeme od bivših franjevaca jedino Tomo Kovačević ostao privržen politici srpske vlade, koji je i dalje održavao veze sa Gajem, vjerovatno i zbog toga što je ovaj još i tada izjavljivao, da je “Srbija prvenstvjuća zemlja bude u podići se imajućem carstvu jugoslovenskom”²⁵¹ Od ostalih bosanskih franjevaca, Stjepan Verković se na ljeto 1848. godine ponovo vratio u politiku. Bilo je to u vrijeme kada se spletkarilo da knez Mihailo Obrenović želi u sporazumu sa Mađarima zavaditi hrvatskog bana Josipa Jelačića s Ljudevitom Gajem, vratiti se na srpski prijesto, upasti u Bosnu i pripojiti je Srbiji.²⁵² Verković je po nagovoru Kovačevića imao zadatak da se ovoga puta, ali za korist srpske vlade ponovo približi Gaju, kako bi u Zagrebu sakupio informacije o boravku kneza Mihaila i o njegovim daljim namjerama, prevashodno u pogledu Bosne. On je početkom avgusta 1848. obavijestio Garašanina da je Zagreb očekivao knez Mihailovu pomoć oko oslobođenja Bosne. Ovaj Verkovićev izvještaj interesantan je i zbog toga što se u njemu povjerio Garašaninu, kako bi htio poljubiti ruku knezu Aleksandru Karađorđeviću u Beogradu.²⁵³

Uz fra Jukića, od bosanskih franjevaca Verković je bio iskreni rodoljub srpsko-hrvatske orijentacije, u čijem su se ponašanju kasnije naslagale i prepoznavale brojne nacionalne suprotnosti i frustracije. Vrativši se ljeta 1848. u

²⁴⁹ Feyzioğlu S. H., Kiliç, S. 2008. 83-84.

²⁵⁰ Šidak J. 1976. 84.

²⁵¹ Stojančević V. 1971. 227.

²⁵² Doklešić Lj. 1984. 16-17.

²⁵³ Isto. 18.

službu kod Garašanina, ostavio je zabilješku, kako “s tužnim srcem rekнем miloj Hrvatskoj – s Bogom! gdje sam naj sretnije i najvedrije dane mladosti moje proveo. I uputim se k slavnomu Beogradu”²⁵⁴

Videnje Kovačevića od početka septembra 1848. godine govori u prilog tome, da plod nikakve mašte nije bila sugestija Matije Bana data Knićaninu o obraćanju pažnje na Hrvate u pogledu Bosne. On je iz razgovora s Ljudevitom Gajem u Zagrebu zaključio, da Hrvatska ne želi samo sjedinjenje sa Dalmacijom, već i prisajedinjenje Bosne. Takođe, prema Kovačevićevom saznanju Bosna je, ne samo za Gaja, već i za bana Jelačića u političkim ciljevima zauzimala veoma važno mjesto.²⁵⁵ Pokreti na hrvatsko-bosanskoj granici zabilježeni su sredinom oktobra 1848. godine, kada se u Slavoniju prebacila jedna “organizovana grupa bosanskih katolika čiji je cilj bio priključenje hrvatskoj vojsci i banu Jelačiću. Od njih 17-ce, većina su bili turski Hervati”²⁵⁶ Poznato je da je ban Jelačić bio u korespondenciji s vođama pobunjenika u Turskoj Hrvatskoj (“Turkish Croatia”) i sa nekim spahijama na Savi, kojima je davao neka kva obećanja.²⁵⁷ Ban Jelačić i Gaj su u taj kraj Bosne ljeta iste godine poslali

²⁵⁴ Doklešić Lj. 1981. 245.; Mnogo godina kasnije (1877.) Verković priznao, da ga je Gaju, grofu Nižanu i Babukiću u Zagreb privuklo njihovo revnosno zalaganje da Hrvati, kako je rekao, “utaru stazu obštoj slovenskoj prosvjeti, kao i da se isključi tudja, latinska”. Prema vlastitom priznanju, najveći uticaj na formiranje njegovih političkih pogleda imao je Gaj, koga je u jednom pismu iz 1868. nazvao “vrhunaravno biće ... svaka njegova riječ onako se je lijepila za moje srce i dušu, a svaka se je ticala sreće i veličine naše domovine, kao što je bilo nacrtano u programu ilirskom.” Verkovića je na hrvatsku stranu i Gaja odvušla najviše ideja o zajedničkoj budućnosti Južnih Slovena pod ilirskim imenom. Za sebe je tvrdio da je rodom iz Bosne, hrvato-srpski Sloven, ilirske grane”. (“Io sono nativo di Bosnia, consequentemente appartengo al ramo Slavo Chroato – Serbiano ossia Illyrico”). (Doklešić Lj. 1984. 5-6.); Svoje potpuno nacionalno “otrežnjenje” i prihvatanje katoličkog hrvatstva Stjepan Verković povjerio je zagrebačkom kanoniku Franji Gašpariću, kada mu je 27. jula 1884. priznao, da je Garašaninov agent Tomo Kovačević bio “obični bezbožnik”, i kako je naveo “glupak koji je hulio na svetu Bogorodicu”. (Deželić st. V. 1925. 217. *Stjepan Verković - Franji Gašpariću, zagrebačkom kanoniku*, Petrograd 27/9 serpnja 1884.); U već poznim danima Verković se obrušio na Rusiju, nazivajući Gaja “smetenjakom”, koji ga je, kako je tvrdio “do ludila prepunio ruskim simpatijama”. (Badalić J. 1925. 259-261.).

²⁵⁵ AS IG (1819-1874), *Tomo Kovačević - Iliji Garašaninu*, Uzdin 19. avgusta - 25. decembra 1848., br. 966-971, l. 12, br. dok. 392.

²⁵⁶ “Iz Petrinje 9. listop”. *Novine Dalmatinsko – hervatsko - slavonske*, br. 113, tečaj XIV, Zagreb 14.10.1848.

²⁵⁷ Cyprien R. 1853. 379.

Matiju Mažuranića, koji je imao zadatak da za ilirsku ideju pridobije i neke bosansko-muslimanske prvake. On je 15. avgusta obavijestio brata Ivana, kako su u Bosanskoj Krajini “bezi krajišnički zaključili da će se prije podložiti banu Zagrebačkomu, nego kabuliti carski ferman, kad jim već svakako timari odpadaju”.²⁵⁸ Turske vlasti su vrlo brzo razotkrile neke zavjerenike, koji su bili spremni za glavnog vođu priznati generala Aliju Kedića iz Turske Hrvatske, a koji se samoproglasio za Jelačićevog rođaka [“(...) general in Turkish Croatia, Ali Kieditch, who called himself Yelatchitch’s cousin.”]. Kedićev centar je bio Bihać u kome je okupio brojno stanovništvo bez razlike na vjeru.²⁵⁹

Tomo Kovačević je krajem avgusta 1848. upozorio sekretara francuskog konzulata u Beogradu – Alfreda na nacionalni kurs hrvatske politike prema Bosni, po kome se Ljudevit Gaj i ban Jelačić nadaju da će Bosna, kako se on izrazio “Slavjani u Turskoj”, u bližoj budućnosti pripasti Austriji, odnosno Hrvatskoj. Politički krugovi u Hrvatskoj to su opravdavali činjenicom, u slučaju priključenja Dalmacije Hrvatskoj, da bi bez Bosne ona i dalje ostala siromašna pokrajina.²⁶⁰ Fra Jukićevo hrvatsko-srpsko opredjeljenje pronalazilo je svoje puteve saradnje i dalje, jednako sa Zagrebom i Beogradom. On se početkom avgusta 1848. u pismu Vjekoslavu Babukiću jasno izjasnio, da “Bošnjaci mnogo se od Ilirah, a osobito od Hervatah uzdaju (...) Mi Boga molimo za vaš napredak”.²⁶¹

Kovačevićeva mreža agenata, koju je ovaj u oktobru 1848. predložio Garašaninu, trebalo je da narod razdvojen na tri vjere štiti od propagandne opasnosti, a kao jednu od tri, pored takozvanih rusko-Mihailove i tursko-mađarske, naveo je austrijsko-Banovu, očigledno misleći na hrvatsku propagandu pod vođstvom bana Jelačića. Jedan od načina da se bosanski katolici istrgnu od uticaja bana Jelačića, po njemu, bio je i taj da se na stranu Srbije pridobije tipograf koji se ranije školovao kod Gaja. Prema Kovačeviću bio je to vrlo sposoban mladić, koji bi uz novčanu nadoknadu “mogao sadejstvovati, da se i sa

²⁵⁸ Berić D. 1978. 256.

²⁵⁹ Cyprien R. 1853. 380.

²⁶⁰ AS IG (1819-1874), *Tomo Kovačević - Iliji Garašaninu*, Uzdin 19. avgusta - 25. decembra 1848., br. 966-971, l. 12, br. dok. 392.

²⁶¹ Ćorić B. 1973. 182. *Pisma Ivana Franje Jukića. Fra Ivan Frano Jukić - Vjekoslavu Babukiću*, Travnik 7. kolovoza 1848.

nama u obštem narodnom delu (bosanski katolici – B. T.) sojuze”²⁶² Radilo se o Anti Kaiću iz Banjaluke, Jukićevom nećaku.²⁶³

Novine dalmatinsko – hervatsko – slavonske nastavile su i kasnije sa izvještajima iz Bosne u nacionalnom duhu. U jednom podužem članku o događajima u Bosni 10. septembra 1848. otvoreno su se pozivali Srbi i Hrvati, da na Bosnu nasrnu oružanom silom. Turci su za ovakvo pisanje optuživali i zatvarali bosanske franjevce, uz otvoreno bodrenje Mađara protiv hrvatskog bana. U tekstu je bila neskriveno iskazana želja za uspjeh “u poslu svenarodno – slavjanskom”²⁶⁴ I dok je Ivan Kukuljević-Sakcinski u jesen 1848. objavljivao *Slavjanke*, ciklus pjesama u kojima se založio za stvaranje saveza slovenskih naroda protiv Nijemaca i Mađara,²⁶⁵ ilirizam kod nekih franjevaca u Bosni još nije bio u potpunosti zamro. Vrh katoličke crkve preko đakovačkog biskupa Josipa Kukovića molio je 13. decembra 1848. godine bosanskog biskupa fra Barišića da razuvjerava katolički narod u istinitosti vijesti po kojima hrvatski ban Jelačić priprema oružanu invaziju u Bosni.²⁶⁶

Garašaninov famozni *Plan po kojemu se u ovoj 1848. ima raditi*, predviđao je kao jedan od najvažnijih nacionalno-političkih zadataka da se narod u Bosni, bez razlike u vjeri sa simpatijama okreće Srbiji. Za takvu politiku, prema planu, bilo je neophodno pridobiti podršku razumnih i vjernih katoličkih sveštenika.²⁶⁷ Takođe, prema Garašaninovom drugom *Planu o ostvarenju srpske sjeditelne države*, koji je 1848. izradio zajedno sa srpskim poslanikom u Carigradu, Bosna je zauzimala centralno mjesto.²⁶⁸ Poznato je, da fra Jukić nije imao direktne kontakte sa Garašaninom, kakve je naprimjer imao sa hrvatskim pravaškim ideologom Antom Starčevićem, s kojim se čak sre-

²⁶² AS IG (1819-1874), *Tomo Kovačević - Iliji Garašaninu*, Kragujevac 8. oktobra 1848., br. 905, l. 6, br. dok. 269.

²⁶³ Džaja M. 1964. 95.

²⁶⁴ “Bosna i Hercegovina. Iz Bosne, 10. rujna 1848”. *Novine dalmatinsko – hervatsko - slavonske*, br. 104, tečaj XIV, 23.9.1848.

²⁶⁵ Markus T. 2009. 302.

²⁶⁶ Jelenić J. 1913.b. 224. *Biskup Josip Kuković - biskupu fra Rafaelu Barišiću*, Djakovo, 13. prosinca 1848.

²⁶⁷ Nikić D. 1987. 70.

²⁶⁸ Isto. 90.

tao 1848. godine.²⁶⁹ Starčević mu je tada savjetovao, da se ispred bosanskih franjevaca i katolika u Bosni stavi na čelo saradnje s antireformski orijentisanim bosanskim begovima.²⁷⁰ Ipak, on preko Kovačevića nije nikada prekinuo vezu s Beogradom. Njegovi kontakti sa srpskom vladom odnosili su se na pitanje opskrbe knjigama novouspostavljenih osnovnih škola u: Travniku, Livnu, Varcaru i Fojnici. Krajem 1848. godine fra Jukić se Kovačeviću obraćao zbog “oskudice Serbskih knjiga”.²⁷¹ U tim njegovim vjerski izmiješanim, katoličko-pravoslavnim školama kapelani su djecu besplatno učili “čitanju i pisanju latinskomu i serbskomu”.²⁷²

Imbro Tkalac, koji je tokom 1849. boravio u Bosanskoj Krajini lično se uvjerio, kako nacionalna imena i dalje nisu bila u široj upotrebi, te su “pravoslavne u Bosni nazivali hrišćani, a katolike kršćani”.²⁷³ Računalo se da u aprilu 1849. u cijeloj Bosni živi 1.500.000, u Hercegovini 300.000 i Turskoj Hrvatskoj (“Турской Хрватској”) 200.000 stanovnika.²⁷⁴ Teoriju srpskog špijuna u Bosni Pavla Karano-Tvrtkovića iz te godine, po kojoj su svi “stojbenici” Bosne i Hercegovine Srbi (“Serblji”) opovrgavao je hrvatski lingvista i ilirac Ante Kuzmanić. On je isticao, da među tim stanovnicima “ima dosta i Hervatah, ili Hervaćanah, ali trojakoga viroispovidanja, istočnoga, zapadnoga, i Mahomedanske vire”.²⁷⁵

Hercegovački biskup fra Barišić požalio se 6. marta 1849. godine đakovačkom biskupu Josipu Kukoviću na neprestajanje netrpeljivosti turskih vlasti prema bosanskim katolicima, a kao glavni razlog naveo je raširenost vijesti da će ban Jelačić upasti u Bosnu i osloboditi hrišćane. Bosanski Muslimani sumnjičili su katolike, da su vrebali odgovarajući priliku, samo kako bi se pridružili banu Jelačiću. Fra Barišić se istinski požalio, kako se niko od bosanskih

²⁶⁹ Hadžijahić M. 1966/67. 89.

²⁷⁰ Muradbegović A. 1957. 57.

²⁷¹ Ćorić B. 1973. 196. *Pisma Ivana Franje Jukića. Fra Ivan Frano Jukić - Tomi Kovačeviću*, Travnik (?) 23. Prosinca 1848.

²⁷² Jukić I. F. 1957. 41.

²⁷³ Tkalac Ignjatijević I. 1926. 43.

²⁷⁴ “Podlistak, Nova knjiga”. *Srbske Novine*, Broj 26, God. XVI, 29.3.1849.

²⁷⁵ “(Pavle Karano - Tvrtković), Pogled po Bosni i Hercegovini”. *Glasnik Dalmatinski*, br. 39, godina I, 15.10.1849.

katolika nije smio usuditi pred turskim vlastima ni pomenuti “banovo ime, koji dosta dugo uživa ime osobe, koja znači spas naše Nacije”. [“(…) damit er zum Heil unserer Nation recht lange lebe (...)“]. U slučaju istrage, fra Barišić je svoje vjernike savjetovao, da izjavljuju turskim vlastima kako uopšte ne poznaju hrvatskog bana,²⁷⁶ koga turske vlasti “opisuju crnjeg od vraga”.²⁷⁷ Sve do kraja 1849. turske vlasti su širom Bosanske Krajine angažovale veći broj subaša, da hrišćanske seljake psuju raznim psovkama, a neke od njih imale su jasnu vjersku, pa i političku konotaciju. Pored: krsta, crkve, kralja, “Moskova” (Rusi – B. T.), “Raca” (Srbi – B. T.), najviše od svega psovali su bana.²⁷⁸

Poslije vratolomnog lutanja, Stjepan Verković ostao je vjeran Beogradu i tokom ljeta 1849. godine, kada je za Matiju Bana obavljao kurirske poslove u Kotoru oko podizanja ustanka u Hercegovini.²⁷⁹ U istorijskoj nauci nije nepoznato, da je srpska vlada tokom 1849. vodila pregovore sa Turcima oko stvaranja veće srpske autonomne jedinice u okvirima Osmanskog carstva, u koju bi ulazila i Bosna i Hercegovina.²⁸⁰ I sa hrvatske političke scene gledalo se i dalje na Bosnu s posebnom pažnjom, zbog koje je avgusta 1849. godine Banskovo vijeće u Zagrebu odbilo da prihvati proglašenje Oktroisanog ustava. Jedan od glavnih razloga odbijanja ustava bio je taj, kako je Sakcinski pojasnio banu Jelačiću, što bi se njegovim prihvatanjem Hrvatska odrekla sjedinjenja sa Dalmacijom, kao i “slavjansko-orientalske” budućnosti i uticaja u Bosni.²⁸¹ Kukuljevićeva poslovice “Niti lievo niti desno, nego stazom djedovah”,²⁸² (Djed I. Kukuljevića-Sakcinskog bio je iz Bosne – B. T.), koja je, uostalom i nastala iste godine, bila je u potpunom u skladu, osim s njegovim i s političkim razmišljanjem većine hrvatske nacionalne inteligencije.

Jedino bi se za fra Jukića od svih bosanskih franjevacu moglo reći da je i tokom 1849. ostao aktivan oko nacionalno-političkih poslova. On je novem-

²⁷⁶ Nemeth K. 1958. 340-341. *Fra R. Barišić – đakovački biskup J. Kuković*, Duvno, 6.3.1849.

²⁷⁷ “Bosna i Hercegovina, Iz Bosne, 20. Maj”. *Srbske Novine, Broj 51, God. XVI*, 2.6.1849.

²⁷⁸ “Ž...lovan, Iz Bosne”. *Narodne novine, br. 226, Tečaj XV*, 28.12.1849.

²⁷⁹ Doklešić Lj. 1981. 247.

²⁸⁰ Berić D. 2007. 186.

²⁸¹ Markus T. 2009. 302.

²⁸² Mirković S. 1861. 53.

bra 1849. slao izaslanika bosansko-srpskog trgovca Niku Pavlovića kod Ljudevita Gaja s molbom, da “se s vama porazgovori i posavietuje: šta mi za našu budućnost i srieću ovog ugnjetenog Naroda imamo raditi, i s kojim načinom postupati?”²⁸³ Krajem iste godine fra Jukić je molio za mišljenje provincijala fra Šunjića o tome da se prikupe potpisi. Njih bi kao jedinstven dokument poslao po jednom hrišćaninu i kršćaninu banu u Zagreb, zatim srpskoj vladi, kao i bečkoj vladi, radi daljih uzimanja preporuka za Carigrad.²⁸⁴

Garašanin je imenovao početkom juna 1849. godine Kovačevića za glavnog realizatora takozvanog *Ustava Politične Propagande imajuće se voditi u Zemljama Slaveno – Turskim*. Godinu kasnije Kovačević je preradio ovaj *Ustav* dodajući mu, pored postojećih devet, deseto poglavlje.²⁸⁵ U prvom dokumentu, čiji je autor Matija Ban bosanski katolici nazivaju se “Srbima, zapadnoga veroispovedanja” (?! – B. T.), iako se prema njima zapaža veliko nepovjerenje. Agentima na terenu sugerisano je, da se trebaju “osobito čuvati od prosti fratara, koi su više puta takove stvari izdali. Što se fratara u Bosni tiče valjaće, kako se sve u Bosni uredi, stupiti u sporazumlene na njini poglavarima; ali opet neće jim se otkriti sva prostranost propagande. Da bi se fratri bole k nama približili treba jim obećati da će uživati pod vladom Srbskom sve privilegije koje uživaju i pod turcima i da će svi verozakoni jednaki i slobodni biti”.²⁸⁶ Prema Kovačevićevom Ustavu “kolovođa” agenata u Hercegovini zamijenjen je dubrovačkim protom Đorđem Nikolajevićem, dok je Kovačević i dalje ostao “kolovođa” za Bosnu. Jukićev *Zemljopis Bosne* služio je agentima kao priručnik za lakše poznavanje terena. Novina u pogledu rada agenata s katolicima ogleda se u činjenici, da takozvani “Načalnici u Bosni dejstvujući nikakvo snošenje neće imati s Katolicima, osim što ćedu živo nastojavati, da postojeća između nji i Srba vostočnog veroispovedanija mrzost izčezne”.²⁸⁷ Posebna, sedma (VII) tačka Kovačevićevog Ustava (“Agent Katolički u Tuzli

²⁸³ Ćorić B. 1973. 111. *Pisma Ivana Franje Jukića. Na ime ostalih Domorodacah Poznati N. N. (fra Ivan Frano Jukić) - Ljudevitu Gaju*, Bosna 1. studenoga 1849.

²⁸⁴ Isto. 117. *Fra Ivan Frano Jukić - fra Marijanu Šunjiću*, Varcar 14. prosinca 1849.

²⁸⁵ Agičić D. 1991. 163-164.

²⁸⁶ Isto. 168.

²⁸⁷ Isto. 172-173.

i Travniku”) predviđala je pojačan rad među bosanskim katolicima u okolini Tuzle i Travnika. Bilo je zamišljeno, da se “odma postave dvoica Agenti od fratara, jedan u Tuzli i jedan u Travniku; njima ništa drugo da se u dužnost nepostavlja, nego da se staraju iskorenjivati mrzost koja sada između Srba vostočnog i zapadnog veroispovedanija postoji (...)”²⁸⁸ Ova dva agenta, po svemu sudeći bili su fra Jukić i fra Josić, koje je Kovačević ponovo uspio pridobiti za nacionalno-politički rad na terenu.²⁸⁹ Ratobornost nekih bosanskih franjevacu pothranjivana je krajem 1849. novinskim tekstovima, koji su dolazili iz Zagreba i govorili o takozvanoj “životnoj snazi južnih Slovena”. To se posebno odnosi na pisanje Imbre Ignjatijevića Tkalca, koji je u zagrebačkoj štampi plasirao tezu o tome, kako ni zapadna Evropa neće moći sačuvati Tursko carstvo, pod uslovom da južni Sloveni steknu nacionalnu “samosvijest”.²⁹⁰

Dalje jačanje hrvatsko-bosanskih veza može se pratiti od početka decembra 1849. godine i to nakon odluke bečke vlade, da pod jurisdikciju svoga generalnog konzula u Travnika uključi “Bosnu i tursku-hervatsku”, a Hercegovinu pod vice-konzula u Mostaru. Ovu su bile važne političko-ekonomske odluke, korisne najviše Dalmatincima “zbog tiesni odnošenja njihovih interesah i njihove tergovine sa Bosnom i Hercegovinom”.²⁹¹

Stjepan Verković ostao je u službi srpske vlade čitavu 1849. godinu, da bi ga početkom 1850. godine Ilija Garašanin lično otpustio, očito zbog nezadovoljstva njegovim radom.²⁹² Tomo Kovačević radio je te 1850. godine pod pseudonimom Radivoje Radivojević kada je, može se slobodno reći, okončano srpsko nacionalno agitovanje među bosanskim katolicima i kada su Kovačevićevi ljudi u katoličkim sredinama u Bosni doživljavali razne neprijatnosti. Jedan od agitatora srpske vlade na proljeće 1850. godine zalutao je u neko katoličko selo u okolini Travnika. Na pitanje seljaka ko je i šta je, kada je odgovorio da je “Srbin vostočne vjere” (“Србин восточне вјере”), katolički seljaci

²⁸⁸ Isto. 174.

²⁸⁹ Popović V. 1949. 122-123.

²⁹⁰ Švoger V. 2007. 296.

²⁹¹ “U Zadru 28. studena” *Narodne novine, br. 208, Tečaj XV, 4.12.1849.*

²⁹² Doklešić Lj. 1984. 26.

odgovrili su mu “da ne ide k njima, jer za njega tu pristaništa nema”,²⁹³ što je na simboličan način označilo prestanak srpske agitacione politike među katolicima u Bosni prve polovine XIX vijeka.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a. Arhivska građa

Arhiv Srbije, Beograd (AS)

- Fond: Ilija Garašanin 1819-1874. (IG 1819-1874)

b. Objavljena građa

- Ćorić B. 1973. (izbor i redakcija) *Ivan Franjo Jukić. Sabrana djela. III.* Sarajevo: Institut za izučavanje jugoslovenskih književnosti, Svjetlost.
- *Из рукописне збирке Народне библиотеке НР Босне и Херцеговине у Сарајеву.* 1954. Дјела, књ. III, одјељење историско филолошких наука, књ. 3. Сарајево: Научно друштво НР БиХ.
- Jelenić J. 1925. *Pisma Stjepana I. Verkovića Josipu D. Božiću. Posebni otisak iz “Narodne starine”.* Zagreb: Tipografija d. d.
- Srkulj S. 1910. *Izvori za hrvatsku povijest.* Zagreb: Naklada piščeva.
- Шишић Ф. 1938. *Босна и Херцеговина за време везировања Омер-паше Латаса (1850-1852). Исправе из Бечког држ. архива.* Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, друго одељење, књ. XIII. Београд: СКА.
- Žaček V. 1976. *Bosna u tajnim političkim izvještajima Františka Zacha iz Beograda (1843-1848).* Građa, knj. XXI, odjeljenje društvenih nauka, knj. 17. Sarajevo: ANU BiH.

c. Štampa

- *Glasnik Dalmatinski*, Zadar (1849.)

²⁹³ Kecmanović I. 1962. 268. *Brođanin (Hristifor Bogdanović) - Radivoju Radivojeviću (Tomo Kovačević)*, u Brodu 18/6 aprila 1850.

- *Ilirske narodne novine*, Zagreb (1840., 1842.)
- *Narodne novine*, Zagreb (1849.)
- *Novine dalmatinsko – hervatsko – slavonske*, Zagreb (1845., 1847., 1848.)
- *Новине читалишта београдског*, Београд (1847.)
- *Србске Новине*, Београд (1848., 1849.)
- *Zora dalmatinska*, Zadar (1848.)

LITERATURA

a. Knjige

- Boué A. 1840. *La Turquie d'Europa. Partie historique et politique. Tome quatrième*. Paris: Chez Arthus Bertrand, Éditeur. Libraire de la Société de Géographie de Paris.
- Берић Д. 2005. *Хрватско право и Срби*. I. Нови Сад: “Orpheus“
- Берић Д. 2007. *Устанак у Херцеговини 1852-1862*. Билећа – Гацко – Бањалука: СПКД “Просвјета“
- Сурпиен R. 1853. *The Slave Provinces of Turkey (L. Ranke, The History of Servia, and the Servian revolution with a sketch of the insurrection in Bosnia)*. London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden
- Čičić A. 1930. *Monografija o fra Grgi Martiću. 24.I.1822.-30.VIII.1905*. Zagreb: Narodna prosvjeta.
- Čuturić L. 1926. *Franjevci među hrvatskim pukom kroz sedam stoljeća. Pučka povijest*. Sarajevo: Hrvatska Tiskara d. d.
- Drljić R. 1940. *Prvi Ilir Bosne Fra Martin Nedić 1810-1895*. Sarajevo: Trgovačka štamparija M. Ramljak.
- Džaja S. M. 1992. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463-1804*. Sarajevo: Svjetlost.
- Екмечић М. 1989. *Стварање Југославије. I*. Београд: Просвета.
- Екмечић М. 2007. *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*. Београд: Библиотека “Јазол“; Завод за уџбенике.
- Finley A. A 1827. *New General Atlas. Comprising a Complete Set of Maps, representing the Grand Divisions of the Globe, Together with the several Empires, Kingdoms and States in the World; Compiled from the Best Authorities, and corrected by the Most Recent Discoveries*. Philadelphia: Publisher Anthony Finley

- Glavaš R. 1900. *Život i rad fra Rafe Barišića, naslovnoga biskupa azotskoga i apoštolskog namjestnika u Bosni i Hercegovini*. Mostar: Prva hrvatska dionička tiskara.
- Horvat J. 1975. *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Ivić A. 1919. *Ustanak popa Jovice Ilića (1834.) i buna Leskovačkih i vranjanskih Srba (1842.)*. Preštampano iz “Književnog juga”. Zagreb: Štampa Hrvatskog štamparskog zavoda.
- Jukić I. 1965. *Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskoga naroda. knjiga I*. London: Hrvatska politička knjižnica.
- Jelenić J. 1915. *Kultura i bosanski franjevci, II svezak (1780-1878)*. Sarajevo: “Prva hrvatska tiskara” Kramarić i M. Raguz.
- Jukić I. F. 1953. *Putopisi i istorisko – etnografski radovi*. Sarajevo: Svjetlost
- Карано-Твртковић П. К. 1840. *Србскии споменици или старе рисовуљ, дипломе, повелѣ, и сношения босански, сербски, херцеговачки, далматински, и дубровачки краљѣва, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властелина. Часть прѣва*. Београд: Типографіа Княжества Сербіе.
- Караџић В. 1849. *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона, I*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Костић Л. 1963. *Католички Срби. Политичко – историска расправа*. Торонто: Српски Културни Клуб “Свети Сава” – Канада.
- Крестић П. В. 2007. *Изабрани текстови Теодора Павловића*. Београд: Историјски институт.
- Mandić D. 1982. *Bosna i Hercegovina. Povjesno kritička istraživanja. III. Etnička povijest Bosne i Hercegovine*. Toronto – Zürich – Roma – Chicago: ZIRAL.
- Mažuranić M. 1842. *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu Krajinu, učinjen 1839-40. po Jednom Domorodcu*. Zagreb: Tiskom i troškom kr. pr. ilir. narodne tiskarne Dra. Ljudevita Gaja.
- Martić G. 1956. *Izabrani spisi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Mirković S. 1861. *Ivan Kukuljević-Sakcinski*. Zagreb: Brzotiskom Dragutina Albrechta.
- Матасовић Ј. 1927. *Фојничка регеста*. Споменик LXVII. Београд: СКА.
- Поповић В. 1949. *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул Меџида (1839-1861)*. Посебна издања, књ. CL, Одељење друштвених наука, књ. 59. Београд: САН.
- Стојанчевић В. 1971. *Јужнословенски народи у Османском царству од*

- Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године.* Београд: Издавачко – штампарско предузеће ПТТ.
- Šišić F. 1916. *Pregled povijesti hrvatskog naroda. Od najstarijih dana do godine 1873.* Zagreb: Izdanje Matice Hrvatske.
 - Шишић Ф. 1922. *Бискуп Штросмајер и јужнословенска мисао. Први део.* Коло XXIV, Бр. 162. Београд: Српска књижевна задруга.
 - Шишић Ф. 1937. а. *Југословенска мисао. Историја идеје југословенског уједињења и ослобођења од 1790-1918.* Библиотека “Балкан и Балканци” – Број 3-4. Београд: Балкански институт.
 - Šljivo G. 2006. *Bosna i Hercegovina 1827-1849.* Biblioteka “Logos”, Tešanj – Sarajevo: Izdavačko-grafička kuća Planjаh.
 - Šurmin Đ. 1904. *Hrvatski preporod. II. Od godine 1836. do 1843.* Zagreb: Tisak Dioničke Tiskare.
 - Švoger. V. 2007. *Zagrebačko liberalno novinstvo 1848.-1852. i stvaranje moderne Hrvatske.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
 - Ткалац Игњатијевић И. 1926. *Успомене из младости у Хрватској. У преводу и с напоменама Д-ра Јосипа Матасовића. Друга књига.* Коло XXXIX, Бр. 194. Београд: Српска књижевна задруга.
 - Војводић В. 1994. *У духу Гарашанинових идеја. Србија и неослобођено српство 1868-1876.* Београд: Просвета.
 - Wilkinson G. J. 1848. *Dalmatia and Montenegro: With A Journey to Mostar in Herzegovina and Remarks on the Slavonic nations; The History of Dalmatia and Ragusa; The Uscosc. vol. II.* London: John Murray, Albemarle Street

b) Članci u časopisima i zbornicima radova

- A. M. 1930. “Proslava 25-godišnjice smrti fra Grge Martića”. *Hrvatski narodni kalendar “Napredak” (za 1931.)*, god. XX. Sarajevo: HKD Napredak. 24-26.
- Agičić D. 1991. “Statuti tajne Garašaninove organizacije za pripremu ustanaka protiv turske vlasti u slavenskim pokrajinama Turskog carstva (1849/50. i 1850/51)”. *Historijski zbornik*. god. XLIV (1). Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu. 163-176.
- Arató E. 1973. “Karakteristične crte nacionalnih ideologija slavenskih naroda u prvoj polovini 19. stoljeća”. *Radovi*, br. 3. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest. 259-284.
- Badalić J. 1925. “Verković i Rusi”. *Narodna starina*, Vol. 4, No 11. Zagreb: Arhiv Hrvatske. 259-264.

- Banac I. 1982. “O pseudonimu ‘Pravoljub’ (1841/42)”. *Historijski zbornik*, god. XXXV (1). Zagreb: Savez povijesnih društava Hrvatske. 183-191.
- Bataković D. T. 2001. “Etnički i nacionalni identiteti u Bosni i Hercegovini (XIX-XX vek). Jezik, vera, identitet. *Dijalog povjesničara-istoričara*”. vol. 3. Zagreb: Centar za politološka istraživanja. 67-84.
- Berić D. 1978. “Prilog istoriji socijalnih kretanja u Bosni 1848. godine”. *Jugoslavenski istorijski časopis*, god. XVII. Beograd: Savez društava istoričara Jugoslavije. 247-272.
- Берић Д. 1978/79. “Социјално-политичка превирања у Босни 1848. године”. *Историјски часопис*, књ. XXV-XXVI. Београд: Историјски институт САНУ. 139-158.
- Berić D. 1979. “Socijalno-ekonomski položaj stanovništva u Bosni i Hercegovini i društvena kretanja 1848”. *Istraživanja*, br. 7. Novi Sad: Filozofski fakultet. 147-218.
- Берић Д. 2004. “Однос веза између Првог српског устанка и устанка у Херцеговини 1852-1862. и 1875-1878”. *Српска револуција 1804-1815. и Босна и Херцеговина*. Научни скупови, књ. VI, Одјељење друштвених наука, књ. 8. Бањалука: АНУ РС. 283-296.
- Brajković B. 1953. “Vatikanska politika u prošlosti prema Bosni i Hercegovini”. *Pregled. Časopis za društvena pitanja*, br. 4, polugodište I. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. 280-285.
- Čičić A. 1911. “Fra Grgo Martić – Hrvat!” *Serafinski perivoj. Glasilo hrvatskih franjevaca*, br. 12, god. XXV. Sarajevo: Tiskara Vogler i drugovi. 193-194.
- Črnčić I. 1886. “Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453”. *Starine*, knj. XVIII. Zagreb: JAZU. 1-164.
- Ćurić H. 1955. “Politička zapazanja o stanju u Bosni 1834. godine”. *Гласник н. с., историја и етнографија*, св. X. Сарајево: Земаљски музеј. 181-185.
- Ćurić H. 1972. “Fragmenti iz života fra Grga Martića. Uz 150-godišnjicu rođenja”. *Godišnjak*, knj. I. Sarajevo: Institut za jezik i književnost. 145-167.
- Derossi Z. 1996. “Pjesme Ante Starčevića 1823.-1896. U povodu stote obljetnice smrti Oca Domovine”. *Senjski zbornik*, vol. 23, No 1. Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo. 209-228.
- Deželić st. V. 1925. “Verković i Hrvati Banske Hrvatske”. *Narodna starina*, vol. 4, No 11. Zagreb: Arhiv Hrvatske. 205-218.
- Divić M. 1936. “Fra Ivan Frano Jukić. Prigodom osamdesetgodišnjice njegove smrti”. *Razvitak*, br. 10, god. III. Banjaluka: Grafika. 293-298.

- Doklestić Lj. 1981. “Životni put Stjepana Verkovića”. *Radovi*, vol. 14 (1). Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest. 229-358.
- Doklestić Lj. 1982. “O pokušaju ustanka u Bosni 1840. i o tajnoj politici Gajeva kruga prema Bosni 1843/44”. *Historijski zbornik*, god. XXXV. Zagreb: Savez povijesnih društava Hrvatske. 15-41.
- Doklestić Lj. 1984. “Prilog istraživanju oslobodilačkih akcija na Balkanu u 40-im godinama XIX stoljeća”. *Historijski zbornik*, god. XXXVII (1). Zagreb: Savez povijesnih društava Hrvatske. 1-30.
- Drljić R. 1938. “Pokret bana Jelačića 1848. u godišnjaku fra Jake Baltića”. *Hrvatski narodni kalendar “Napredak” (za 1939.)*, god. XXIX. Sarajevo: HKD Napredak. 185-187.
- Drljić R. 1942. “Kratak pregled razvoja katoličkog pučkog školstva u Bosni kroz XIX vijek”. *Kalendar Sv. Ante*. XVII. Sarajevo: Uprava Glasnika Sv. Ante. 168-177.
- Д. Ц. 1904. “Крсто витез Кулишић. Народни борац”. *Босанска вила. Лист за забаву, поуку и књижевност*, бр. 12. год. XIX. Сарајево: Просвјета. 221-223.
- Дурковић-Јакшић Љ. 1952/53. “Гајев покушај да издаје Народне новине ћирилицом”. *Историјски часопис*, књ. IV. Београд: Историјски институт САНУ. 95-128.
- Дурковић-Јакшић Љ. 1970. “О Стевану Хркаловићу”. *Историјски часопис*, књ. XVI-XVII (1966-67.). Београд: Историјски институт САНУ. 109-132.
- Džaja M. 1964. “Anto Kaić – prvi tipograf iz Banja Luke”. *Putevi. Časopis za književnost i kulturu*, br. 1. Banjaluka: NP Glas. 94-98.
- Ekmečić M. 1970/71. “Pokušaji ujedinjenja hrišćanskih crkava 1848. i Južni Sloveni”. *Radovi*, knj. VI. Sarajevo: Filozofski fakultet. 393-414.
- Feyzioglu H. S., Kiliç S. 2008. “Prve mjere predostrožnosti koje je preduzelo Osmansko carstvo protiv revolucija 1848. u Bosni i na grčkoj granici”. *Historijska traganja*, br. 2. Sarajevo: Institut za istoriju. 77-91.
- Гершић Г. 1879. “Национално начело у деветнаестом веку”. *Гласник*, књ. XLVII. Београд: Српско Учено Друштво. 78-176.
- Grijak Z., Blažević Z. 2012. “Korespondencija fra Martin Nedić – Ljudevit Gaj 1839.-1841. Prilog proučavanju odjeka Ilirskog pokreta u Bosni i Hercegovini”. *Prilozi*, 41. Sarajevo: Institut za istoriju. 21-58.
- Hadžijahić M. 1966/67. “Jedan neostvaren nacionalno-politički projekt u Bosni iz g. 1853”. *Historijski zbornik*, god. XIX-XX. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 87-102.

- Hadžijahić M. 1970. “Formiranje nacionalnih ideologija u Bosni i Hercegovini u XIX vijeku”. *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1-2. Beograd: Savez društava istoričara Srbije. 55-69.
- Harni S. 2009. “Bibliografski rad Ivana Franje Jukića i kraj kulturne povijesti. Bibliografije kao izvor za povijest knjige i kulturnu povijest”. *Libellarium* (2008), vol. 1, No1. Zadar: Sveučilište u Zadru. 27-50.
- Plovača V. 1935. “Ilirski pokret kod bosanskih franjevaca”. *Razvitak*, br. 6. Banjaluka: Grafika. 225-230.
- Јакшић Г. 1924. “Извештај Д-ра Људевита Гаја о Србији (1847.)”. *Српски књижевни гласник*, бр. 5, Нова Серија Књ. XI. Београд: Уредништво и администрација листа. 368-377.
- Јеленић Ј. 1913.а. “Извори за повјест културног рада босанских Франјеваца”. *Гласник*, год. XXV, св. 1. Сарајево: Земалски музеј. 2-87.
- Јеленић Ј. 1913.б. “Извори за повјест културног рада босанских Франјеваца”. *Гласник*, год. XXV, св. 2. Сарајево: Земалски музеј. 209-233.
- Јукић И. Ф. 1957. “Народне уџионике у Босни”. *Korijen*, br. 7-8. Banjaluka: Klub mladih pisaca. 39-41.
- Јузбашић Д.Ж. 2001. “Неколико напомена о етничком развоју у Босни и Херцеговини”. *Prilozi*, br. 30. Sarajevo: Institut za istoriju. 195-206.
- Караџић В. 1861. “Срби и Хрвати (Из “Видовдана”)”. *Даница. Лист за забаву и књижевност*, бр. 19, Год. II. Нови Сад: Ђорђе Поповић, Епископска печатња. 297-300.
- Кесмановић И. 1962. “Извештаји повереника о приликама у Босни од 1848. до 1854”. *Godišnjak* god. II, књ. II. Сарајево: Архив и Друштво архивиста БиХ. 251-291.
- Кнезовић М. 2001. “Иван Кukuljeвић-Сакцински о Босни и Херцеговини у доба препорода”. *Povijesni prilozi*, vol. 20, No 20. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 209-222.
- Korunić P. 2000. “Nacionalni identitet u djelu T. Smičiklase: O podrijetlu Hrvata i hrvatskog naroda”. *Zbornik posvećen 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklase (1843.-1993.)*, Vol. 18. Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti. Zagreb: HAZU. 63-104.
- Кос А. 2008. “Босна и Херцеговина у Србским народним новинама Теодора Павловића (1838-1848)”. *Зборник за историју Босне и Херцеговине*, бр. 5. Београд: САНУ. 187-202.
- Ковачевић Б. 1936. “Вукови погледи на развој наше народне свести”. *Српски књижевни гласник*, бр. 7, Нова серија, XLIX. Београд: Уредништво и администрација. 519-528.

- Ковић М. 2012. “Израз светског и европског феномена. Начертаније Илије Гарашанина”. Београд: Политика. 19-20.
- Крушеvac. Т. 1957. “Bosanska nacionalna orijentacija”. *Korijen*, br. 7-8. Banjaluka: Klub mladih pisaca. 42-45.
- Leščilovskaja I. I. 1973. “Austroslavizam i jugoslavizam u Hrvatskoj nacionalnoj politici 1848. godine”. *Radovi*, br. 3. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest. 285-298.
- Љушић Р. 1982-83. “Руски конзул Вашченко о приликама у Босни и Херцеговини крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века”. *Историјски часопис*, књ. XXIX-XXX. Београд: Историјски институт САНУ. 327-338.
- Марјановић М. 1913.а. “Хрватска писма”. VI. *Српски књижевни гласник*, Бр. 291 (XXX, 5). Београд: Нова Штампарија “Давидовић”. 351-357.
- Марјановић М. 1913.б. “Хрватска писма”. VIII. *Српски књижевни гласник*, Бр. 293 (XXX, 7). Београд: Нова Штампарија “Давидовић”. 520-528.
- Markus Т. 2009. “Ivan Kukuljević u političkom životu Hrvatske u razdoblju 1843.-1867. godine. Prilog istraživanju njegove političke djelatnosti”. *Zbornik*, br. 27. Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti. Zagreb: HAZU. 293-318.
- Мекензи Д. 1987. “Личност Илије Гарашанина”. *Историјски часопис*, год. XXXIV. Београд: Историјски институт САНУ. 217-227.
- Muradbegović А. 1957. “Oslobodilačka akcija Ivana Frane Jukića i osmanliske reforme u Bosni”. *Korijen*, br. 7-8. Banjaluka: Klub mladih pisaca. 49-67.
- Murray Despalatović Е. 1973. “Ljudevit Gaj – panslavist i nacionalist”. *Radovi*, br. 3. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest. 111-122.
- Милићевић Ј. 1973. “О Босни 1848”. *Историјски гласник*, бр. 1. Београд: Друштво историчара СР Србије. 89-100.
- Milutinović К. 1989. “Južnoslovenske koncepcije Ilirskog pokreta (Povodom 150-godišnjice)”. *Istraživanja*, knjiga 12. Novi Sad: Filozofski fakultet. 271-318.
- Neimarević А. 1940. “Prebirući listove po hrvatskoj historiji ... (Izvađeno iz starih knjiga i zapisa)”. *Hrvatski narodni kalendar “Napredak” (za 1941.)*, god. XXXI. Sarajevo: HKD Napredak. 129-140.
- Nemeth К. 1958. “Nekoliko neobjavljenih pisama iz korespodencije Kulmer – Jelačić 19.III. - 5.V.1849”. *Arhivski vjesnik*, Br. 1. Zagreb: Arhiv SR Hrvatske. 333-365.
- Николајевић Д. 1910. “Прилози босанској историји из 1836. године”. *Гласник*, год. XXII, св. 4. Сарајево: Земаљски музеј. 645-668.

- Novak K. 2008. “Po rodu, po karvi i po jeziku: Nacionalni identitet u političkim i publicističkim tekstovima Ivana Kukuljevića Sakcinskog”. *Povijesni prilozi*, vol. 34, No 34. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 147-174.
- Петрановић Д. 1909. “Стогодишњица Дра Људевита Гаја”. *Босанска вила. Лист за забаву, поуку и књижевност*. бр. 15, год. XXIV. Сарајево: Просвјета. 225-226.
- Popović M. 1973. “Ljudevit Gaj i Vuk St. Karadžić”. *Radovi*, br. 3. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest. 93-110.
- Stančić N. 1968-69. “Problem ‘Načertanija’ Ilije Garašanina u našoj historiografiji”. *Historijski zbornik*, god. XXI-XXII. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 179-196.
- Stančić N. 1972/73. “Odnos nacionalno-političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića”. *Historijski zbornik*, god. XXV-XXVI. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 163-187.
- Stančić N. 1985. “Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka ‘Kratke osnove horvatsko-slavenskog pravopisanja’ iz 1830. godine”. *Radovi* vol. 18. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest. 69-106.
- Stančić N. 1990. “Naš narod Ljudevita Gaja iz 1835. godine”. *Radovi*, vol. 23. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest. 53-80.
- Стојанчевић В. 1970. “Да ли су босански фрањевци одржавали политичке везе са Србијом пре Гарашаниновог ‘Начертанија’ 1844. године?” Зборник *Споменица Јорја Тадића*, XI-1. Београд: Филозофски факултет. 575-589.
- Стојанчевић В. 1972. “Да ли је било политичке акције Србије у Босни за ослобођење од турске власти пре Гарашаниновог ‘Начертанија?’” *Историјски часопис*, књ. XIX. Београд: Историјски институт САНУ. 165-184.
- Страњаковић Д. 1940. “Србија, привлачно средиште Југословена”. *Српски књижевни гласник*, Нова серија, књ. шесет прва. Београд: Уредништво и администрација. 508-524.
- Šidak J. 1960. “Prilozi historiji stranačkih odnosa u Hrvatskoj uoči 1848”. *Historijski zbornik*. god. XIII. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 167-207.
- Šidak J. 1961. “O uredniku i značenju ilirskog Branislava (1844-45)”. *Historijski zbornik*, god. XIV. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 75-87.
- Šidak J. 1964. “Još jednom o ilirskom Branislavu”. *Historijski zbornik*, god. XVII. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 385-392.
- Šidak J. 1970. “Tajna politika Lj. Gaja i postanak njegovih ‘Memoranduma’ knezu Metternichu 1846-47. (S osobitim obzirom na dva rukopisa F. Zacha o prilikaма u Srbiji)”. *Arhivski vjesnik*, god. XIII. Zagreb: Arhiv SR Hrvatske. 397-434.

- Šidak J. 1973. “Ljudevit Gaj kao historiografski problem”. *Radovi*, br. 3. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest. 7-34.
- Šidak J. 1976. “Prilozi hrvatskoj povijesti za revolucije 1848”. *Radovi*, br. 9. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest. 43-92.
- Шишић Ф. 1922. “Хрватски Илиризам – његова политичка страна”. *Братство*, књ. 27, XVI. Београд: Друштво Св. Саве. 134-175.
- Šišić F. 1937.b. “O stogodišnjici Ilirskog pokreta”. *Ljetopis*, sv. 49, za god. 1935/36. Zagreb: JAZU. 99-130.
- Šljivo G. 1975. “Nemiri u Bosni u vrijeme namjesnikovanja Tahir-paše”. *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1-2, god. XIV. Beograd: Savez društava istoričara Srbije. 159-182.
- Šljivo G. 2008. “Izvjestaji Antonija Tadića, korespodenta iz Livna sredinom XIX stoljeća (1845-1852)”. *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima stranih izvještaja*. kolo VI, knjiga 3. Biblioteka “Logos”, Tešanj – Sarajevo: Izdavačko-grafička kuća Planjaj. 103-294.
- Vraz S. 1843. “Narodna Poesia. Nar. pësme Hãrvatah”. *Kolo, ÷lanci za literaturu, umëtnost i narodni život*, knjiga III. Zagreb: D. Rakovac, St. Vraz, L. Vukotinić, Tiskom k. p. Nar. Tiskarne Dra. Ljudevita Gaja. 31-35.
- Vrdoljak B. M. 2005. “Apostolski vikarijat u Bosni 1735-1881”. *Plodovi ljubavi i žrtve, prinosi iz povijesti, kulture i arheologije*. Livno: Franjevački muzej i galerija Gorica Livno. 17-130.
- Вукићевић М. 1906. “Програм спољне политике Илије Гарашанина на концу 1844. год.” *Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот*, Тридесет осма књига, Година једанаеста. Београд: Штампарија Аце М. Станојевића. 321-336.
- Žáček V. 1973. “Suradnja Ljudevita Gaja s Františekom Zachom”. *Radovi* br. 3. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest. 139-159.
- Живковић М. 1885. “Србуље у Сарајеву”. *Гласник*, књ. LXIII. Београд: Српско учено друштво. 179-220.

c. Neobjavljeni rukopisi

- Nikić D. 1987. *Bosna u političkim planovima Srbije s kraja XIX i na početku XX veka*. (rukopis doktorske disertacije). Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Stehlík P. 2012. *Bosna v chorvatských národně-integračních ideologiích 19. století*. (Dizertační práce). Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav.

Summary

BOSNIAN FRANCISCANS BETWEEN GAJ AND GARAŠANIN (1836-1849) – CONTRARIES OF TWO NATIONAL POLITICS

Being educated in Zagreb, Bosnian Franciscans came under the influence of Illyrian national ideas since 1830s. As it was the case with most South Slavs, they as well felt drawn to Serbia because of its independent state. The young Bosnian Franciscans embraced Ljudevit Gaj's Illyrian Movement as a renaissance movement of all South Slavs, but accepted Ilija Garašanin's Serb national politics as well. In the years to come, the two national politics differed mostly around the issue of Bosnian Catholics' national affiliation and the political destiny of Bosnia and Herzegovina. Unlike the scholars Josif Šafarik, Jan Kolar and Vuk Stefanović Karadžić, who believed Bosnian Catholics were Serbs, which was the philological base of Serb national agitation, Gaj suggested the name of Serbo-Croats. This name initiated the contraries between the two national politics.

Among Bosnian Franciscans, several names stood out very early. Friar Bartul Jurić, who would later convert to Orthodox faith and take the name Tomo Kovačević, turned to national agitation of Ilija Garašanin after a very poorly organized uprising against the Turks ended in disaster in 1840. Garašanin himself worked with the Illyrians and Gaj in the beginning. Kovačević would later become Garašanin's main conspirer for Bosnian Catholics and the complete territory of Bosnia.

The other notable name among Franciscans was friar Stjepan Verković who was at first the agent for Gaj, then Garašanin, and later on he would work for both of them at the same time. The third significant name was that of Ivan Frano Jukić, who was the first to notice the differences between the two agitations among the Bosnian Franciscans. In the early 1840s, particularly after the Načertanije was created in 1844, the draft of which that belonged to one of the authors Franjo Zah, Ljudevit Gaj copied personally and then sold to Meternich, the discord became more and more noticeable. As the relations grew increasingly tense, the future of Bosnia after the collapse of the Ottoman Empire, which was yet to happen, emerged as one of the main points of dispute. Serbia and its supporters among the Franciscans believed, as the philology then stated, that one Serb people lived in Bosnia. Starting from 1844, through

voices of several leading supporters of the future Party of Rights' ideology, notably Bogoslav Šulek and Ivan Kukuljević-Sakcinski, the Illyrians started to promote openly the idea to annex Bosnia, or at least the west of the country or the so called Turkish Croatia, to Croatia. By that time, the Croatian tendencies have replaced the Illyrian ideas. In 1848, the year of revolution and appointing of Josip Jelačić for a Croatian ban, the Old Illyrian ideas triumphed in getting the Bosnian Franciscans stand for the Croatian national idea.

Key words: Bosnian Franciscans, Bosnian Catholics, Tomo Kovačević, Illyrian movement, Serbia, Croatia, Fra Stjepan Verković, Fra Ivan Frano Jukić, Ljudevit Gaj, Ilija Garašanin, Franjo Zach, Ivan Kukuljević-Sakcinski, Ban Josip Jelačić

(Translated by the author)